

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ANDRÆS TORSDAGE
I SAMVÆR MED
HALL OG KRIEGER

POUL ANDRÆ

ANDRÆS TORSDAGE

I SAMVÆR MED

HALL OG KRIEGER

SAMT

NOGLE FLERE TILLÆG TIL
ET I LØBET AF EFTERAARET UDKOMMENDE TREDIE BIND
AF FRU ANDRÆS POLITISKE DAGBØGER

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KJØBENHAVN OG KRISTIANIA
MDCCCCXX

FORORD.

Naar jeg særskilt udgiver nogle af de »Tillæg«, der ere knyttede til et om kort Tid udkommende 3die Bind af Fru Andræs politiske Dagbøger, er Grunden ligefrem den, at jeg kunde ønske dem læst af en større Kreds end den, jeg erfaringsmæssig kan vente, naar de blandt saa mange og saa forskjelligartede blot foreligge som supplerende Meddelelse til Bemærkninger i Dagbøgerne.

Næst en Omtale af »Andræs Torsdage i Samvær med Hall og Krieger« er væsentlig kun medtaget nogle »Tillæg« til Oplysning om de politiske Omstændigheder, der bragte Andræ til i Juli 1858 at indgive Ansøgning om sin Afgang som Minister.

Endnu blot, at der i de foreliggende »Tillæg« oftere er anført et »l. c.« uden at anset fornødent ved denne særskilte Udgivelse at hidsætte den lange Betegnelse af det Kildeskrift, hvortil der henvises, eksempelvis: »Actstykker angaaende Hertugdømmerne Holsteen og Lauenborgs Forfatningsforhold, trykt som Manuskript for Rigsraadets Medlemmer«.

April 1920.

P. A.

»Tillæg«, foranlediget ved forskellige Bemærkninger af Fru Andræ om Torsdagssamværet med Hall og Krieger, bl. a. en fra Juni 1857 saalydende: »Man holder altid meest af ham [Hall], naar man seer ham«.

I. HALL.

OM Halls i saa høi Grad vindende personlige Egenskaber, hans venlige Imødekommen med Ønske om at undgaa Alt, hvad der kunde vække Anstød, er der skrevet saa Meget, ogsaa af dem, der — Fru Heiberg til Ex. — ikke med de blideste Øine saae paa ham i Egenskab af Overordnet, at jeg kan fatte mig i Korthed, saa meget mere som jeg har Grund til at tro, at der af en Forfatter, bedre kjendt med Halls Ungdomsaar og Omgangskreds udenfor den politiske Verden, vil fremkomme en Omtale af ham menneskelig seet i Modsætning til Politiker og Statsstyrer. For mig kun at fremhæve, at Andræ, der i mere end en Menneskealder baade personlig¹⁾ og politisk stod Hall saa nær, fuldtud samstemmede i Hyldest af Halls hjertevindende Egenskaber, og jeg kan sige, at ingensinde mindes jeg Andræ, naar Anledning forelaa, at have udtalt en mere almindelig Dom om Hall som offentlig Personlighed, uden at han indledede: »Hall! — Det fortræffeligste, det bedste,

¹⁾ Herom henvises bl. A. til et Afsnit i Biografien om Andræ, vol. III, S. 121 ff.: »Reise til Frankrig og Schweiz med Hall (1854)«.

elskeligste Menneske, saa længe man kun har med ham at gjøre i det private Liv, men som Minister og Politiker og unægtelig kunde Andræs misbilligende Udtryk komme ligesaa følte som hans anerkjendende.

Som det fremgaar af Fru Andræs Optegnelser, var Hall iøvrigt langt fra saa trofast Gjæst ved Andræs Torsdagsmiddage som Krieger, — efter Svogeren, H. E. Schacks Død i 1859, den eneste Fremmede ved disse ugentlige Sammenkomster. Særlig i det Femaar 1858—63, da baade Konseilspræsidiets og Udenrigsministeriets beklædtes af Hall, og hans Tid var stærkt optaget af Embedsgjerning og Selskabelighed, kunde der forløbe adskillige Torsdage, uden at man havde Fornøielsen at se ham. Var man imidlertid en Torsdag underrettet om, at der denne Dag Intet var til Hinder for, at han indfandt sig, sad man i glad Forventning, lyttende efter hans Komme, — i Reglen først 5-10 Minutter efter at Andræ var gaaet til Bords med Krieger (som bekjendt hørte det til Halls smaa Særheder ikke at gaa med Lommeuhr, men nøies med at kjende Tiden fra Kirke- og Butiksuhre). Men saa ringede det paa Entréeklokken, og Sønnerne ilte ud for at lukke op og hjælpe af med Tøiet, og ind traadte Hall, smilende og munter, uden at Spor af Træthed eller Hastværk var at skimte i hans venlige Aasyn. Med et hurtigt »Goddag« satte han sig paa sin Plads paa høire Side af Andræ, og det var som om et frisk Pust ved hans Komme førtes ind i Stuen. »Naa, Hall, hvad Nyt saa — De, som færdes saa meget i Verden?« lød det fra Andræ, og aldrig uoplagt kunde Hall strax fortælle smaa Oplevelser fra Diplomaternes Verden eller om sit Samvær med Kongen og Grevinden. Og blev Emnet herom udtømt, var Konseilspræsidiets Arkiv dengang, hed det sig, ikke større, end at Hall kunde bære

det hos sig i Lommen, og enten selv eller lade Andræ oplæse fortrolige Skrivelser fra vore Gesandter i Udlandet, endog en saa mærkelig som den af Fru Andræ berørte om en Meddelelse fra Carl XV til vor Gesandt i Stockholm ang. et »Forslag af Kongen af Preussen om en De-ling af Danmark, det Halve til Tydskland, det Øvrige til Sverrig«.

Under det muntre Samvær kunde der jo nok, særlig i de Aar, der forberedte Omdannelsen af Helstaten til en Eiderstat og hidførte Krigen i 1864, opstaa smaa Sammenstød mellem Andræ og Hall: »Nu, Hall, tror De dog ikke, at det havde været rettest?» osv., eller overfor en Paastand af Hall, som Andræ ikke delte, lyde et afvisende: »Ja, min Mening kjender De jo«. Men hurtig gik Andræ over til et fredeligt Emne og søgte at undgaa Alt, hvad der blot kunde bryde en Stemning, — *glissez, n'appuyez pas*, var et Ord, som Andræ fortræffelig forstod at følge. Og paa lignende Viis Hall; med et Smil, et Skuldertræk eller ladende som ei hørt, lod ogsaa han en Indvending eller et mindre kjært Spørgsmaal falde til Jorden og græb fat i det fredelige Emne, der blev budt ham. Paa min Broders og egne Vegne kan jeg da ogsaa forsikre, at vi, der dog i mere end 30 Aar have været tilstede ved Andræs Torsdagsmiddage, ikke overfor Hall — anderledes skulle vi se med Hensyn til Krieger — mindes nogetsomhelst Udbrud af Trætte eller Rethaveri ved disse Sammenkomster, omend en lidt trykket Stemning stundom kunde hvile over Andræ og hans Ven.

Anderledes unægtelig naar Hall, særlig i Andræs Ministeraar, ikke som Torsdagsgjæst, men Søndag Formiddage eller en Aften indfandt sig hos Andræ for

med ham og Krieger at forhandle, være sig om en Skrivelse til Forbundsdagen, Førelæggelsen af et Lovforslag for Rigsraadet eller desl. Alt ved Halls Komme til slige alvorsfulde Møder kunde man se ligesom en Forskjel i hans Ydre: Ikke den muntre Indtræden med det venlige Smil, men som H. E. Schack i et Brev til Andræ udtrykker sig: »Jeg seer i Aanden Excell. Hall disse Helligdags-Formiddage sindig komme ind ad Døren med sit humoristiske Michaels-Physiognomi (jeg tør ikke sige Ræve-Fjæs, — hvis han skulde vedblive at være Minister)¹⁾. Ved slige Sammenkomster og end stærkere under Ministerkonferencer kunde der utvivlsomt opstaa endogsaa meget bitre Sammenstød mellem ham og Andræ, og Hall maattet høre ilde for sin Mangel paa Evne til at holde fast ved en truffen Aftale, være sig overfor et Forlangende af de holstenske Stænder eller et Ønske af Kongen: »Kjære Hall, lad os dog ikke evindeligt komme tilbage til, hvad Kongen vil, det er det Lige gyldigste af Verden; man har ikke een, men ti Grunde at give for, at det ikke kan være saa; desuden vide vi jo Alle, at Kongen øjeblikkelig trækker sig tilbage, saasomt han virkelig mærker Modstand«. Og vilde Andræ ikke selv tage til Orde mod Halls Given efter, kunde han jævnlig hos Krieger finde kraftig Støtte — »Krieger lod ham ikke tale ud, men raabte: »Men saa siig dog for Guds Skyld, hvad Nyt er der kommet frem? At Kongen vilde have Betæneligheder, det vidste vi; at han vilde faae flere, naar han tilstrækkelig var bearbejdet af Scheele og Grevinden; at Sverrig ikke vilde sende nogen Prinds, betyder Intet, og det vidste vi jo

¹⁾ Brevet fra H. E. Schack af 14. April 1857 hidsat i sin Helhed i Vol. III af Biografien om Andræ, »Tillæg«, S. 247 ff.

desuden ogsaa dengang, vi tog den første Beslutning. Dette bliver ogsaa mig for galt!« — »Andræ spottede og lo lidt, og derpaa trak Hall sig tilbage«.

Hjemkommen fra slige bevægede Konferencer er det, at Andræ, skuffet og træt, kan overfor sin Hustru give sin bitre Stemning Luft i Beklagelse over Halls »vklende og eftergivende Opførsel ved enhver Lejlighed«, og udelukkende i Erindring om, hvad saaledes hørt udtalt af Andræ, at der i Fru Andræs Dagbøger jævnlig lyder Klage over Halls »Mangel paa Paalidelighed i saa mange Retninger«, hans »evige Eftergiven«, Ønske om at »forandre, fire, arrangere«, »mægle, hvor mægles kan«, kort — som det hedder om Hall som Konseilspræsident —: »Hall, som Conseilpræsident, ønsker blot Alt skal gaae, hvorledes — det er mere ligegyldigt«.

Dog — ved disse Anker over Hall som Minister og Politiker skal her ikke dvæles, men henvises til Fru Andræs Dagbøger, i hvilke de ere nærmere begrundede og givet Oplysning om, i hvilken Anledning de ere fremkomne. I denne Forbindelse derimod ikke at lade uberørt, at ved Siden af Skyggesider hos Hall som Statsstyrer berøres ogsaa jævnlig hans formaaende Egenskaber i denne Retning, hans Evne til at mildne og udjævne, fare med Lempe, fjerne, hvad der kunde vække Anstød, erkjendende, at man kommer længst med det Gode, — som det hedder hos Fru Andræ: »Hall unægtelig et stort Talent til at mediere, skaffe sig Venner og gaae saa yderligt som muligt uden at det brister«. Ja — visselig: Om Hall baade som Menneske og som Politiker skulde have udseet sig et Valgsprog, maatte det blive Senecas: »*Multi sunt obligandi, pauci offendendi* — Mange bør vises Tjenester, Faa stødes

bort¹⁾, i Modsætning til Andræs kort afvisende: »*Fais ce que dois, advienne que pourra*«.

Hvorledes, kunde der spørges, dømte vel Hall selv om Samværet hine Torsdage? Var de ham til Behag eller til det Modsatte? Heldigvis er jeg istand til herom at hid-sætte hans egne Ord. Fra et Tidspunkt, da der var ikke ringe Uoverensstemmelse mellem Andræ og Hall, faa Maa-neder efter Kundgjørelsen af 6. Novbr. 1858 — et »Stats-coup«, som den kaldtes af Andræ — foreligger et første lille Brev, hvori Hall beklager ikke at have faaet sit Ønske opfyldt om at indfinde sig en Torsdag:

»Kjøbenhavn den 24de Febr. 1859.

Kjære Ven!

Alle Slags Uheld forfølge vor gode Torsdags-Sammen-komst. Idag troede jeg den dog sikkert, skjøndt det rig-tignok er den lille Frederik Dorphs (vor Pleiesøns) Fødsels-dag. Men da nu desværre min Kone er blevet saa upasse-
lig, at hun maa holde Sengen, vilde det blive altfor trist Fødselsdags-Fest, hvis jeg ogsaa var borte. Jeg maa da nu altsaa sætte mit Haab til næste Torsdag, og til den Tid vil da ogsaa sandsynligviis Comitebetænkningen fra Itzehoe yde os rigelig Stof til Samtale.

Hils Deres Kone og Sønnerne venligst

fra

Deres hengivne

C. Hall«.

¹⁾ *Via Appia*, vol. II, S. 122.

End mere længselsfuld beklagende sin Fraværelse udtaler Hall sig i en udateret, men formentlig fra Begyndelsen af 1861 hidrørende lille Billet:

»Kjære Andræl

Det var ingen Feiltagelse fra min Side, men fra Budgets. Da jeg i denne Tid ikke blot har endeel Familie fra Landet, men ogsaa en Konge (ligeledes fra Landet), og derhos forskjellige ankommende og afreisende Diplomater, foruden alt det Sædvanlige, er jeg saa godt som hængt, især hvad Middagene angaaer. Jeg haaber da imidlertid snart paa en Forandring heri, og længes overordentlig efter atter at være hos Dem i lidt Ro. Det vilde jo imidlertid ikke kunne være skeet idag, eftersom Landstinget vinker Dem Kl. 6¹/₂. Saa har De da Krieger; men naar Maria Stuart [d. e. Fru Heiberg i Schillers 'Tragedie] viser sig, er det godt, at De har mig til Afløsning. Hvad Rigsretten angaaer, haaber jeg, at den ikke skal give Dem nogen Uleilighed for mit Vedkommende.

Hils Deres elskværdige Hustru fra

Deres hengivne

C. Hall«.

Og endnu et lille Brev, der viser, at Aarene ikke mindskede den Glæde, hvormed Hall erindrede de fortrolige Middagssammenkomster, der «altid ville for mig give Torsdagen sit kjære, uforglemmelige Præg».

»Kjære Ven!

Jeg afreiser om et Øieblik med »Kronprindsessen« til Norge, hvorhen jeg haaber at min Kone og begge Sønnerne ville følge mig om et Par Uger. Jeg søgte Dem igaar i Athenæum, men kom lidt for seent; og jeg var saa optaget, at det ikke var mig muligt at naae ud til Deres Hjem.

Der vil saaledes nu hengaae nogen Tid inden vi atter sees der ved en af de fortrolige Middagssammenkomster, der trods mine ikke faa Defectioner altid ville for mig give Torsdagen sit kjære, uforglemmelige Præg.

Naar vi da atter sees vil jeg haabe, at vi fra begge Sider ville medbringe rigt og glædeligt Stof til Samtale. Jeg haaber da, at De igjen sætter Dem lidt i Bevægelse i denne skønne Sommertid.

Hils Deres Kone og Sønner hjerteligt fra Deres hengivne

C. Hall.

d. 17de Juni.

Skrevet i allerstørste Hast«.

I Henhold til disse Smaabreve tør sikkert antages, at omend smaa Divergenser ogsaa kunde forefalde om Torsdagen, var dette Samvær ikke mindre kjært for Hall end for Andræ. Forgjæves da ogsaa, at gamle Treschow¹⁾, mødende Hall paa hans Vei til Andræs, kunde komme til ham og spørge: »Men, hvad vil De derud [til Andræ]? Kom hjem og spis med mig; Andræ og Krieger, de ere jo reent gale; det var nogle rare Colleger, De havde dengang«. Fremfor det luculliske Maaltid hos Treschow foretrak Hall et mere spartansk med det aandige Samvær hos Andræ.

Efter Middagen fortsattes Samværet endnu en Stund i Spisestuen og med en Cigar til Kaffen, saafremt Kriegers

¹⁾ Høiesteretsadvokaten og Politikeren, Geheimekonferensraad Fr. W. Treschow (Dansk biogr. Lexicon XVII, 497).

Øine tillod det, dog saaledes, at Sønnerne i yngre Aar fik Tilhold om at gaa ind i deres eget Værelse, — hvad forsaavidt næppe ukjært for den ældste Søn, som han istedetfor at give sig i Kast med Lektierne strax kunde sætte sig til i sin Dagbog at optegne, hvad han havde hørt om Middagen. Ved Ottetiden brød man op, saaledes at Krieger i senere Aar efter det nære Bekjendtskab med Fru Heiberg, gik til Aftenbesøg hos sin Veninde i Rosenvænget, medens Hall efter et Ophold i Andræs Værelse kom ind med ham til The i Dagligstuen. Og herinde, om Aftenen en familie, begyndte da den Deel af Underholdningen, som Sønnerne imødesaae med størst Glæde. Længst havde de nemlig bemærket, at Hall aldrig fortalte sine smaa Oplevelser fra det selskabelige og politiske Liv med samme Lune, naar Krieger var tilstede, som naar han om Aftenen sad ene med Andræs. »Primer De nu ikke, Hall?» eller: «Hvorledes mener De — forstaar jeg Dem ret?» — var smaa Udbrud, der nok kunde lyde fra Krieger og lægge ligesom en Dæmper paa Halls Lyst til at fortælle; »Krieger«, hedder det i egen Optegnelse, »virker vist som et hæmmende Baand paa hans Munterhed her om Torsdagen; idetmindste er han ene med Fader og Moder ganske anderledes snaksom«.

Om Halls sjeldne Evne til fængslende Fremstilling, hans udmærkede Hukommelse for Anekdoter og smaa pudsig Træk er der skrevet Adskilligt, men — besynderligt nok — intetsteds mindes jeg at have seet denne Evne belyst ved Gjengivelse af Et eller Andet, som han lune-fuldt havde fortalt. Heldigvis er jeg selv istand til at byde Vidnesbyrd om den ved at hidsætte en lille Episode, et Sammenstød mellem Hall og Frederik VII, saaledes

som det en Torsdag Aften dramatisk blev fortalt af Hall og strax efter nøiagtig optegnet af min Broder.

Fraset nogle Udhævelser saalydende:

»Torsdag, 25. Novbr. 1875.

»Det kom idag paa Tale, om Kong Frederik VII kunde være upassende og løgnagtig overfor sine Ministre, eller om han i Forholdet til disse dyede sig og viste sin værdige Side ud. Hall paastod det første, og da han blev spurgt, om han da var bleven behandlet usømmeligt, fortalte han efter nogen Tøven følgende Exempel paa, at Kongen undertiden kunde være, som han kaldte det, reent gal.

Det var ved Dannelsen af Ministeriet af 1854 bl. A. bleven aftalt, at Grevinden, naar hun ved høitideligere Leiligheder var tilstede ved Taflerne, ikke maatte indfinde sig — som Scheele kaldte det — »*en cortège*« sammen med Kongen, men at hun, ligesom de øvrige almindelige Gjæster, skulde være tilstede i Samlingsværelserne og dér oppebie, at Kongen, efterfulgt af Prinds Ferdinand og de øvrige Prindser, kom ind. Saa først vilde Kongen enten selv eller ved Befaling til en af Prindserne lade denne tage hende til Bords.

En Dag, efter at Fader var gaaet ud af Ministeriet, og Krieger endnu var Finantsminister, kom den sidste temmelig silde paa Formiddagen, Kl. ca. 2—3, op til Hall og sagde meget ivrig til denne, at han havde hørt, at ved det Taffel, der skulde være samme Dag til Ære — saavidt Hall huskede — for Mehemed-Ali¹⁾, vilde Grevinden følge

¹⁾ Da Andræ udtraadte af Ministeriet i Juli 1858, og den i det Flg. nævnte Overhofmarskal Levetzau døde i

ind med Kongen og Prindserne, og at det maatte Hall forhindre. »Ja, det er let nok at sige; jeg skulde naturligviis have gjort mit Bedste, hvis jeg tidligere havde faaet det at vide, men nu er det noget seent, Taflet er om en Timestid, og det bliver derfor meget vanskeligt at hindre det. Skulde det skee, at Grevinden kommer ind *en cortège*, skal jeg naturligviis bagefter tale desangaaende med Kongen og hindre Gjentagelser«.

»Nei, det maa ubetinget hindres, ellers giver jeg min Demission; kommer Grevinden ind sammen med Kongen, gaaer jeg min Vei strax, og De vil da have min Demission samme Aften«.

Dermed gik Krieger, og Hall, der tænkte, at han maatte dog see, om muligt, at hindre Kriegers Demission, der i det Øieblik vilde være ensbetydende med Ministeriets Opløsning, trak strax i Uniformen og gik til Christiansborg.

Da han kom ind i Samlingsværelserne, var der allerede kommet adskillige Gjæster. Levetzau [Overhofmarskallen] gik ham imøde med søde Smil, men Hall afbrød strax hans Velkomsthilsener med at bede ham om strax at skaffe ham Kongen i Tale, han havde noget Vigtigt at tale med ham om. Levetzau, der nok anede, hvad det var, førte ham med et polisk Smil til Gjæsternes store Forbauselse ind til Kongen.

Da Hall traadte ind, stod Kongen midt paa Gulvet, og da han havde en ond Samvittighed, traadte han hurtigt henimod Hall og greb med Varme hans Hænder, idet han hjerteligt spurgte om Grunden til hans Komme.

»Det er desværre en mig pinlig Pligt, jeg kommer

for at opfylde«, svarede Hall, der saae Grevinden med sine Damer allerede i næste Værelse, lyttende efter Samtalen. »Deres Majestæt veed, at det var en Aftale, at ved Leiligheder som nærværende vilde Deres Majestæt ikke indfinde Dem med Deres Gemalinde *en cortège*, og jeg betragter det, som alt bemærket, som min Pligt forud at sige, at Ministeriet maatte give sin Demission, hvis Sligt alligevel skete«. Kongen blev efter Halls Sigende ved disse Ord ganske bleg, men sagde blot: »Har De ikke mere at sige?« — »Nei, Deres Majestæt«, — »Ja, nu har De talt, nu skal jeg nok handle«.

Med disse vredt udtalte Ord dimitteredes Hall og førtes tilbage af den i Stilhed sig glædende Levetzau.

Det varede nu syv Brede og syv Lange. Tilsidst aabnedes en lille Sidedør, og Grevinden kom ind med sine Damer. Hun laante Hall nogle Øine, der, hvis Øine havde kunnet dræbe, maatte have gjort det af med ham, men gik ikke destomindre strax sødt smilende over til ham og konverserede ham ivrigt. — Kort Tid efter kom Kongen ind med sin Suite, og man gik til Bords. Kongen saae nu ud som en Tyr, rød i Hovedet, og drak overordentlig stærkt, som han pleiede at gjøre, naar han var vred.

Efter Bordet, under Kuren, sagde han pludselig til Hall: »Kom herhen!« og gik ind med ham i en Vinduesfordybning, fra hvilken man imidlertid naturligviis nok kunde høre, ialtfald at der blev talt, naar der blev talt høit: »Jeg skal Fanden brække mig lære Dig, hvordan man taler til en Konge«, sagde han nu i en Sindsstemning og med et Udtryk, som Hall karakteriserede ved at erklære ham for bindegale i det Øieblik, — »Jeg skal sparke Jer alle ned ad Trappernel«

Hall svarede dertil blot, at Hans Majestæt behøvede ikke at sige det paa den Maade; blot en Antydning af, at han ikke vilde beholde sine Ministre, var tilstrækkelig. Hans Majestæt vidste nok, at hverken han eller hans Kolleger var begjærlige efter at blive.

Nu kom Grevinden honningsødt til: »Gud, Du taler saa længe med Conseilspræsidenten, Fritz, det gaaer vist ikke, de andre Herrer ere vist ikke glade derover«. Hall vendte sig til hende og sagde: »Ja, Deres Naade kan være forsikret om, at det ikke er mig, der holder paa Hans Majestæt«, og sluttede med at sige til Kongen, da denne gik bort med Grevinden: »Jeg tillader mig at indfinde mig hos Deres Majestæt imorgen Kl. 9«.

Da Hall næste Morgen Kl. 9 kom ind til Kongen, gik denne hjertelig imod ham, rakte ham Haanden: »Naa, kjære Hall, hvad fører Dem herhen?«

»Ja, det veed Deres Majestæt nok, jeg har her Demissionerne«.

»Aa, det er der naturligviis ikke Tale om. Jeg var vred igaar Aftes, men det skal De ikke bryde Dem om«.

»Ja, vred var Deres Majestæt, men jeg syntes rigtig nok uden Grund. Havde jeg ikke averteret Deres Majestæt, kunde De have Anledning til Misfornøielse, men nu meddelte jeg Dem jo just forud, hvordan Ministeriet maatte stille sig, hvilke Følgerne vilde blive, hvis den engang trufne Aftale ikke blev overholdt«.

»Ja, det er ikke Dig, jeg er vred paa, men det er denne forbandede, vindøiede Krieger«, og saa fortsatte Kongen med at skjælde Krieger ud. Da Hall sagde, at hvis Kongen vilde have Krieger afskediget, hvad han

maatte antage efter hans Udtalelser, maatte hele Ministeriet gaa, slog Kongen Hall paa Skulderen og svarede:

»Du troer altsaa ikke, jeg kan spille Comedie? Jo, jeg kan være saa venlig imod ham, at der ikke kan være noget i Veien for, at han bliver«.

»Det glæder mig meget at høre, Deres Majestæt, for Krieger er just udenfor; der er en Sag af saa stor Vigtighed, at han absolut maa tale med Deres Majestæt«.

»Er han udenfor?« spurgte Kongen forbauset, og tilføiede saa: »Ja, nu skal Du see, hvor jeg kan spille Comedie«.

Kongen lod nu Krieger kalde, og Hall sagde, at han nu aabenbart havde arbeidet sig ind i den Idee at ville vise sit store Skuespillertalent, og at det virkelig ogsaa var mærkværdigt at se, hvor hjerteligt han gik imod Krieger og hilste ham Velkommen og trykkede hans Haand«.

Paa lignende humoristisk Maade kunde Hall, som vi i det Flg. skulle se, fortælle ogsaa om Besøg hos Kongen paa Glücksborg i Efteraaret 1862 og om smaa Triumfer, han nød under en paafølgende Reise til Holsten.

I Vinteren 1865 led Samværet en Afbrydelse, idet Hall i Februar blev angreben af en ondartet Brystbetændelse, der ledsaget af Feber tvang ham til at holde Sengen i mere end en Maaned. Stærkt betaget af Sygdommen og med Frygt for at »miste den, som hun elsker høist«, skrev Fru Hall omstaaende Brev til Andræs Hustru:

»Den 11te Martz 1865.

Hvilke Dage og Nætter jeg lever, min kjære Frue Andræ! Aldrig har jeg drømt om, at min elskede Hall, den store, stærke Mand, som aldrig har feilet noget, kunne¹⁾ blive syg, og nu ligger han der fuldstændig hen paa 4de Uge i Feber og ond Brystbetændelse. Skulde man troe, naar man ikke vidste det, at et Menneske kan være fuldkommen rask Onsdag, gaae med os Andre til Faust, vaagne syg Torsdag Morgen, og med hver Time i Dagens Løb voxer Sygdommen til en Kjæmpechok; i 8te Dage tog den til, al den øvrige lange Tid har det i Grunden været uforanderlig ens. Naar jeg tænker, som Hall pleier at spise vort deilige, udmærkede Kjød, Suppe, alle kraftige Spiser, og nu med Et saa betagen af Sygdom, at han kan undvære Alt; han er blid og taalmodig i Sygdom som i Sundhed, men han seer syg, mager, tungsindig ud; han har hidtil kun prøvet at have Sjæls- og Legemskræfter til fuld Raadighed. Jeg har Dage og Nætter levet i Frygt og Bæven for at miste den, jeg elsker høist, og som Mange med mig dybt vilde savne, saa jeg finder Alt, Lyksalighed, naar jeg kun maae beholde ham!

Hvorledes gaaer det de stakkels Rovsings?²⁾ Jeg var opfyldt af deres Brandulykke, da Halls alvorlige Sygdom for en Tid trængte Alt Andet hos mig i Baggrunden; kunne I Søstre gjøre noget for dem? — —

Med Hilsen til Andræ og mine 2 unge Venner er jeg Deres A. Marie

Hall, f. Brøndsted«.

1) Fru Halls Retskrivning bibeholdt, Tegnsætningen derimod ændret af mig.

2) Skolemanden, Professor Kristen Rovsing (Dansk biogr. Lexikon, XIV, 388), gift med Fru Andræs ældre Søster, Marie.

Hvor længe Sygdommen varede, er mig ikke bekjendt, men vistnok kom Hall sig fuldstændig, og efter faa Maa- neders Forløb fortsattes Torsdagene paa vanlig Viis, og saaledes, at Hall i hint Femaar efter Krigen 1864, da han ikke beklædte noget Ministerium, i Reglen forblev om Aftenen, indtil han med en af de sidste Sporvogne kunde kjøre den lange Vei til Hjemmet paa »Ny Bakkegaard«.

Skulde jeg forsøge yderligere at omtale, hvad Hall fortalte hine Aftener, maatte det nærmest blive smaa Pudserligheder, — unægtelig kun Ubetydeligheder og i egne korte Optegnelser jo langtfra gjengivne med de lunefulde Arabesker, hvormed Hall forstod at pynte dem. Til Ex. om den 5aarige lille Prinds Valdemar, der under det betydningsfulde Aftenmøde hos Kongen d. 26. Decbr. 1863 — det saakaldte »lille Rigsraad«, da der forhandlede om Skridt til en Tilbagetagelse af Novemberforfatningen — »løb omkring og gav alle de alvorlige Herrer Haanden. Og Hall siger spøgende til ham: »Du maa hjælpe Din Fader lidt i disse Tider og oplive os noget«, hvornæst den lille Prinds, efter at have grundet over et, »hvorledes oplive«, kommer tilbage til Hall og spørger: »Skal jeg ikke slaa nogle Kolbøtter?« — Og fremdeles om den folkekjære Prinds i Barndomsaar, der ved et Jernbanetaffel¹⁾ stadig kom løbende hen til Kronprindsessen (den nuværende Enkedronning), men saaledes, at Prindsessen ikke høilydt besvarede, hvad den 10aarige Prinds meddelte, derimod ved Hjælp af Fingersprog, som om det dreiede sig om Noget,

¹⁾ Formentlig et Taffel i Anledning af, at Jernbanen fra Aalborg til Randers d. 18. Septbr. 1869 blev aabnet for Trafiken.

der ikke maatte høres; og Hall, siddende lige overfor, bemærker spøgende: »Deres kgl. Høihed maa dog være lidt forsigtig, for jeg kan ogsaa Fingersprog«. »Nei, det kan De ikke, for dette er det svenske«. »Ja, De kunde da ikke vide, om jeg ikke ogsaa havde lagt mig efter det«. — »Naa saaledes; — De maa saamænd gjerne vide, hvad vi talte om; jeg sagde blot til Valdemar, at han ved næste Hurraraab ikke maatte komme og raabe mig Hurra ind i Ørene; deres [stærke] Hurraraab er jeg endnu ikke vant til, — naar jeg hører dem af en stor Mængde, ængste de mig næsten, og Valdemar kommer nu altid hen og forskrækker mig ved at raabe dem lige ind i Øret paa mig«.

Ogsaa om andre af Kongehusets Medlemmer, Prindsesse Caroline til Ex., kunde Hall fortælle smaa Morsomheder, men — som bemærket — uden i mine korte Optegnelser at være gjengivne saaledes som lunefuldt fortalte af Hall, bør jeg unnlade at hidsætte dem; det skulde da være et lidt sarkastisk Svar af Christian IX, der ved en Leilighed talte med Alfred Hage om sin i 1871 paatænkte Reise til Grækenland, og Hage bemærker advarende: »Deres Majestæt maa dog være lidt forsigtig ved at færdes i Omegnen af Athen, — saamange Røvere!« »Ja De er bange for, at De skal betale Løsepenge«. »Ih bevares, Ds. Maj., nei Folkethinget!« »Næh, Hage, saa vil jeg dog hellere have Dem«.

Næst Omtalen af det muntre Samvær ikke at lade uberørt, at der ogsaa i senere Aar — om ikke under Torsdagens Samvær, men ved anden Leilighed — kunde opstaa smaa Sammenstød mellem Andræ og Hall. Saaledes særlig i 1870, da Hall paany var bleven Minister, og Andræ under den fransk-tydske Krig ei kunde Andet

end yderligere forarges over Halls Mangel paa Evne til at holde fast ved en Afgjørelse, hvis Rigtighed han havde erkjendt i Samtale med ham.

Lidt stærkt lyder i saa Henseende egen Optegnelse:

»Det er Halls Græsselighed, at den ene Dag sværger han i Conference med Bappe¹⁾, at »for Alting, derom er man enige, aldrig Afslutning af Alliance, før 30,000 Mand i Slesvig og bestemte Garantier om, hvad der vil blive os tilsikret ved en endelig Fred«, — og 8 Dage efter, da Moltke melder fra Paris: »Næppe Franskmænd i Østersøen til Landgang før d. 20de August«, slaaer han heelt om og er ude af sig selv over, at man kan tænke paa at ville trække Allianceafslutningen saa længe ud. — Den afgjørende Dag for Forhandlingen med Cadore²⁾ (Dagen efter Slaget ved Wørth bekjendt her, 8. Aug.) bad Frijs Bappe komme til sig inden Conferencen, og Bappe udtalte for Frijs sin bestemte Mening, som jo Uheldene den 6te for endeel bekræftet. Som bedst i det, ringer det, og Tjeneren melder Hall. Frijs kan ikke lade sig nægte hjemme, men hverken Bappe eller Frijs ønsker, at Hall skal see Bappe dér, og Frijs beder da Bappe gaae ned ad en anden Trappe. Men uheldigviis, Hall kommer busende ind i Corridoren og træffer Bappe, som passerende ham siger: »Naa, Hall, desværre jeg fik Ret, førend vi anede

¹⁾ Saaledes mere familiært kaldes Andræ ofte i senere Optegnelser.

²⁾ Frankrigs Afsending, Hertugen af Cadore, der for at virke til Fremme af den ønskede Alliance kom hertil d. 1. August 1870; nærmere omtalt i en Artikel »Danmark og Kri-gen 1870« i »Tilskueren«, Aug. 1903.

det«. Hall, der strax blev altereret ved at se Bappe, styrter ganske echaufferet ned i en Stol, udbryder med høi Pathos: »At man ikke bør troe eller sige, at Frankrig lidt Knæk ved det lille Uheld, — tvertimod, nu reise sig uendelig kraftigere, vi nu strax med«, og han kaldte det »hjerteløst« etc. ikke at ville slaae til. Fader aldrig seet ham i en saadan Affekt, og Grev Frijs fortalte, at han var saa bevæget, at han havde Taarer i Øinene. — Siden dette Møde, hvor Hall attraperede Frijs i at forhandle med Bappe som Raadgiver, hvorved altsaa hans egen krigeriske Indskydelse kom for døde Øren, er Hall vred paa Bappe og Frijs. Den Popularitet, han kunde høste ved at faae os til at deeltage med Franskmændene i en mulig heldig Kamp mod Preussen, bristede for ham«.

I henved 15 Aar efter Halls Sygdom 1865 fortsattes Torsdags-Samværet paa vanlig Maade, afbrudt dog for længere Tid ved Reiser, som han og Andræ, hver for sig, foretog i Aarene 1869—71 til Schweiz og Italien. Saa indtraf imidlertid ganske pludselig i August 1879 den sørgelige Katastrofe, at Hall under et Ophold i det ham kjære Sandefjord blev ramt af et formentlig apoplektisk Anfald, som stillede sig saa alvorligt, at det i Begyndelsen truede hans Liv med Fare. Kort efter Hjemkomsten indtraadte der vel en Bedring, og man nærrede Haab om, at Halls stærke Konstitution skulde overvinde ogsaa denne Sygdom, men Haabet blev ikke til Virkelighed, og snart viste det sig, at Helbredelse ikke var at vente. Dybt betaget over den sørgelige Begivenhed skrev Fru Hall til Andræ om »det knusende Slag«, der »ligesom i et Nu« havde ramt »hans Hjertensven«.

«Fredag 1ode Octbr. 1879.

Kjære, kjære Andræ!

Saa skulde det komme, at Deres Hjertensven ligesom i et Nu skulde faae et knusende Slag; som en kraftig smuk Mand, liflig at see til, toge vi Afsked med hinanden, for 4 Uger efter at telegrapheres op til en saadan Elende. Gud! Hjælp os blinde Stakler, som ikke 5 Minutter iforveien vide, hvilken Jammer der vil styrte ned over os! Men utaalmodige maae vi ikke blive, men hellere dvæle ved den Sandhed, at vi have haft en evindeligt lang Række af lykkelige Aar i et yndigt, harmonisk Hjem, og Livet henede skal jo ikke altid være Lyst.

En virkelig Helbredelse har jeg Haab om, men det kan kun gaae frem med langsomme Hanefjed; fra Uge til Uge kan dog Forandring spores. Maae Hall kun blive den Gamle! ak! Da kunne vi sagtens vente, vi, som elske ham — —.

Jeg bliver glad, naar jeg seer Dem; fra Kl. 2 er jeg altiid¹⁾ hjemme. Hjemmet er forvandlet; vi ere mange baade Nat og Dag, en stor Maskine koger ikke af sig selv, saa Dagens første Timer ere optagne for mig. Hjertelig Hilsen til Poul²⁾ og Victor.

Deres

Augusta Marie Hall,
f. Brøndsted «.

¹⁾ Fru Halls Retskrivning bibeholdt, Tegnsætningen derimod ændret af mig.

²⁾ Udhævelsen selvfølgelig Fru Halls. Som Vidnesbyrd om den Venlighed, der vistes mig af Fru Hall, hidsættes i Mangel af anden Leilighed dertil nedenstaaende Brev:

»26de Mai 1868.

Min egen Poul! Tag imod et kjærligt Haandtryk og en hjertelig Lykønskning til Deres særdeles gode juridiske Embedsexamen. Hvor det maae være herligt at have saadan

Haabet gik som berørt ikke i Opfyldelse, men det blev 9 lange Sygdomsaar med næsten uafbrudt Tilbagegang, under hvilken Hall ogsaa led af, hvad jeg mindes af Fenger kaldt »Aphasie«, d. e. Mangel paa Evne til at kunne give visse Tanker og Forestillinger et sprogligt Udtryk, idet man har glemt enkelte Ord eller hele Ordklasser. Vistnok svigtede efterhaanden ogsaa Synet, saa at Hall ikke kunde læse; et lille Brev, som han, bortset fra Underkriften »C. Hall«, ved en Anden lod tilskrive mig som Tak, fordi jeg havde sendt ham 1ste Bind af *Via Appia*, synes at vidne herom:

«Iselinge d. 28. Febr. 1882.

Kjære Poul Andræ!

Tak for Bogen, en Fødselsdagsgave, som virkelig fornøiede mig. Jeg glæder mig til, naar Oluf læser Din Bog for mig, atter at vandre ad *Via Appia*, opfriske gamle Erindringer og hente nye Kundskaber. —

Vil Du bringe Din Fader, Moder og Victor, hele det mig saa kjære »Huus Andræ«, min bedste Tak for den hjertelige Hilsen, jeg modtog fra det d. 25de.

Din hengivne
C. Hall«.

en streng, tør Masselæsning vel frahaanden, høist fornøieligt baade for Dem og for de kjære Forældre; jeg blev hjerteglad, da jeg saa Navnet Poul Andræ i Avisen —

Skulde I nogen Udflygt længere bort i Sommer, I 2 kjære unge Mnskr.? Efter en god Embedsexamen finder jeg enhver Forfriskelse tilladelig; jeg har i Vinter hørt saameget om Rom, Neapel, Pompei, jeg har saamegen Slægt dernede! Jeg haaber, vi sees snart, jeg er hjemme alle disse Form. —, dog troer jeg nok, at jeg 1ste Pintsedag er i Kirke i Lyngby hos Rørdam.

Deres A. Marie Hall,
f. Brøndsted«.

Hvorledes Hall iøvrigt tilbragte de mange Sygdomsaar indtil Døden i August 1888 befriede ham for hans Lidelser, er mig ikke nærmere bekjendt. Stundom aflagde Andræ ham vel Besøg, men hvad meddelt herom udover, at den ældste Søn, Oluf, sad som en Tolk ved hans Side, mindes jeg ikke. Saa meget tør derimod sikkert siges, at med Halls Sygdomsanfald ophørte ganske Samværet med ham om Torsdagen, og denne Forandring medførte — hvad henset til Omtalen i det Følgende af Krieger som Torsdagsgjæst, ikke bør lades uanført — forsaavidt ogsaa Følger for min Broder og mig, som den i Forbindelse med Embedsgjerning og for mit Vedkommende stigende *Via Appia* Interesse bragte os til ganske at afslutte vore Optegnelser af politisk Indhold. Bemærkninger om Torsdagssamværet med Krieger skyldes saaledes udelukkende Optegnelser fra Aar, der ligge forud for Halls Sygdom i 1879.

II. KRIEGER.

Med Krieger ene om Torsdagen fortsattes Samværet i mere end 10 Aar, indtil Fru Andræs Sygeleie i 1892 bragte ogsaa denne Selskabelighed til Ophør. Men hvor forskjelligt ikke — ialtfald for de opmærksomt tilhørende Sønner — dette Samvær ene med Krieger i Modsætning til tidligere, naar ogsaa Hall var tilstede: »Det er ikke længere de gamle Torsdage«, lyder egen lille Optegnelse, »hvor 3 Ministre udviklede deres Anskuelser om vore politiske Forhold; det er kun en mager Afglands af dem at høre Krieger og Bappe¹⁾ brede sig om Davids statistiske Tabeller og drøfte vor finantsielle Status«.

¹⁾ Se Fodnoten S. 20.

Ogsaa med Krieger kunde Andræ vel indlede: »Nu, hvad Nyt, Krieger, De som færdes ude i Verden!« Men Krieger, rystende paa Hovedet, afvise: »Ih, hvor skulde jeg vide Noget, nei, det maa være Dem«. Og det blev da Andræ, som maatte fortælle om, hvad han nys havde læst i Athenæum eller mindedes fra Samvær med sin Omgangsven dér, Dotézac, — eksempelvis fra en Middag hos denne med den bekjendte Naturforsker Quatrefages, og Andræ udbryder: — — »Hvor det dog er nogle underlige Folk, disse Franskmænd! Forleden spiste jeg med Quatrefages og et Par andre Franskmænd hos Dotézac. Vi taler om fransk Litteratur, og jeg rykker frem med min Mérimée¹⁾. Quatrefages gjør Indtryk af en fint dannet Mand, kjender Mérimée fuldt vel, men vil ikke indrømme, at hos ham er Skikkelser af Kjød og Blod, virkelige Mennesker og ikke Fantasilbilder; finder f. Ex. Balzacs Skildringer ligesaa fortræffelige. Modsigelse fra mig, og en fransk Dr. juris indvender over Bordet: »Men det er fordi De ikke kjender Forholdene i Paris, at De ikke vil erkjende ogsaa disse Skikkelser for sande og virkelige; ingen Forfatter, Eugène Sue, Dumas har penslet Skildringer saa uhyggelige, at ikke Livet i Paris fuldt ud viser Exempler paa dem; naturligvis, Sligt meddeles ikke Publikum, det forbliver Rettens Hemmelighed«. — Fra berørte Middag (Septbr. 1869) endnu blot: At man »i Paris frygtede for, at Keiseren ikke vilde overleve Vinteren, og derfor til Beroligelse for Pariserne havde ladet forfærdige en Voxdukke,

1) Omtalt i Biografien om Andræ vol. I, S. 261 som den blandt franske Novellister, hvis Fremstillingskunst særlig tiltalte Andræ.

der iklædt som Keiseren promeneredes til Vogns gennem Paris, og som Adjutanten rykkede i, naar den skulde hilse.

At fortælle laa ikke for Krieger, og meddelte han stundom Et og Andet af det Meget, som han havde læst og oplevet, ikke mindst paa sine mange Reiser, fattedes der ham det muntre Lune, som gjorde Halls smaa Oplevelser saa tiltrækkende. Men til Gjengjæld var man jo fuldt forvisset om Paalideligheden af, hvad Krieger fortalte, saa at ikke opstod ringeste Tvivl om Nøiagtigheden, selv om det lød nok saa Usandsynligt. Kun en enkelt lille Episode af, hvad Krieger fortalte, er mig i Minde; ved dens Hidsættelse dog strax at bemærke, at den i Kriegers Fremstilling vistnok har taget sig adskilligt bedre ud end i min korte Gjengivelse.

»Krieger«, lyder egen Optegnelse fra Decbr. 1876, »fortalte følgende Anekdote, som han med fuld Sikkerhed kjendte fra Salisbury's Besøg i Berlin efter Bismarcks Opfordring (Decbr. 1876). Salisbury kommer til Berlin efter Bismarcks udtrykkelige Ønske, og Bismarck iler med strax efter Ankomsten at gjøre ham Visit. Bismarck vises ind i Salonen og træffer dér nogle af Børnene; lidt efter kommer nok et Barn, saa Fru Salisbury og endelig Salisbury, saa at det hele hyggelig Familiescene. Bismarck venter, at Salisbury skal dimittere Familien og ikke lade den vedblive at være inde, men forgjæves, og Samtalen føres kun om ganske ligegyldige Ting. Endelig reiser Bismarck sig og beder Salisbury gjøre ham den Ære til Middag. »Jeg kan vel tage Fru Salisbury og Børnene med?« »Gudbevares, Fornøielse!« Familiemiddag, hvor det eneste politiske Ord, der faldt fra Salisbury's Side til Bismarck, bestod i, at den lille Søn, Marquis af Cranborne, freidigt

med Hænderne i Lommen, spurgte Bismarck, hvad han vel saa ofte havde hørt Faderen spørge om i England: »*Well, what do You think of the Turkian Question?*« — Salisbury vilde ikke være uhøflig og refusere Bismarcks Indbydelse til Berlin, men han vilde ei med ham — fandt ham ei tilstrækkelig *homme sérieux* — indlade sig i nogen-
somhelst Diskussion om den Sag« (Forviklingerne i Orienten).

Unægtelig forbauses man ved, at den store Bismarck, dengang Rigskansler og Preussens Udenrigsminister, kunde lade sig saaledes behandle en bagatelle af sin engelske Gjæst, men med Kriegers Udsagn om at »kjende Anekdoten med fuld Sikkerhed« tør der næppe tvivles om dens Existens; anderledes derimod med Hensyn til dens Overensstemmelse med Virkeligheden, idet man hverken i Bismarcks omfangsrige »*Gedanken und Erinnerungen*«, med dertil knyttede 2de Bind »Anhang« (»Kaiser Wilhelm I und Bismarck« og »Aus Bismarcks Briefwechsel«, Stuttgart und Berlin 1901), eller i »*Politische Briefe Bismarcks aus den Jahren 1849—1889*«, saa lidt som i »*Briefe an seine Braut und Gattin*« vil finde dette Samvær med Salisbury berørt med noget Ord¹⁾.

¹⁾ Heller ikke i en engelsk Biografi om Salisbury: »*The Marquis of Salisbury, by H. D. Traill*« (London 1892), findes Oplysning om det ovenanførte Besøg hos Bismarck udover Meddelelse om, at »forinden Ankomsten til Konstantinopel aflagde Lord Salisbury Besøg i Paris, Wien, Berlin og Rom«, idet hertil dog er føiet en Bemærkning, der kunde tyde paa Rigtigheden af, at Salisbury's Besøg hos Bismarck var blot en venlig Imødekommen af dennes Indbydelse, men uden at han vilde indlade sig med ham ang. det østerlandske Spørgsmaal; forarget over Besøget spurgte man nemlig i England (l. c.

Ei heller at besvare Spørgsmaal, omend nok saa nærliggende, laa altid tilpas for Krieger. Exempelvis ved en Leilighed, da han lige hjemkommen fra et Ophold i Norge, hvor han havde været sammen med Fru Heiberg, aflagde Besøg hos Andræ; og, efterat han var gaaet, kommer Andræs nære Veninde, Frøken Rist, og spørger: »Naar kommer saa Fru Heiberg hjem fra Norge?« »Ih, hvor troer De, at jeg turde spørge Krieger derom! Nei, jeg veed ikke det Mindste«. Og Andræs Hustru, som ogsaa kunde ønske at vide Besked om Hjemkomsten, udbrøder: »Da skal jeg saamænd næste Gang, jeg seer Krieger, spørge ham derom«, men Andræ afværgende slig formastelig Indiskretion: »Nei, lad Du Krieger beholde sine Hemmeligheder«.

Paa lignende Maade, om man kunde ønske at vide lidt om Kriegers og hans Reisefællers Oplevelser under en Reise til Italien i 1869. «Krieger», lyder egen Optegnelse (Juni 1869), »her for første Gang efter sin tyske og italienske Reise; havde som sædvanlig uendelig Lidt at meddele«. »Kom Hall og Madvig noget i italienske Familier?« spurgte Moder, og Krieger afvisende: »Hvor skulde jeg kunne vide det? Nei, derom maa De spørge dem selv!« Om begges Ophold nøiedes man da med at erfare, at »medens Madvig befandt sig fortræffelig i den italienske Varme, Hall ikke fuldt saa godt, fandt Fru Hall den utaalelig«.

S. 136): »*Was not the Eastern question more our own concern than that of any other European State?*« . . . »*Why, then, should an English Minister go, cap in hand, to Prince Bismarck or Count Andrassy, or any other Continental minister, to learn his views, instead of walking straight into the Conference Chamber and flinging down a British ultimatum on the council table?*«

Ogsaa overfor Spørgsmaal fra Sønnernes Side kunde Krieger stille sig noget reserveret, særlig forsaavidt de vilde ty til hans juridiske Viden og høre hans Mening om et eller andet indviklet, retsligt Emne, til Ex. om, hvorledes han stillede sig til det med saa mange Argumenter pro et contra omtvistede Spørgsmaal, hvorvidt mellem tvende i rette Tid thinglæste Skjøder Fortrinsret tilkom det først thinglæste eller det først daterede¹⁾; men Krieger afvisende: »Nei, det maa I lade Høiesteret om at ajgjøre«. Anderledes hjælpsom, omend paa andet Omraade, mindes unægtelig Hall, der under vor Forberedelse til en Italiens-Reise i 1870—71 gav os den første Veiledning i italiensk Udtale og derhos smaa praktiske Vink: »At kom vi til Ex. ind paa en Café og forlangte en Kop vanlig Kaffe, hed det ikke — saaledes som ogsaa Casse var bleven belært af ham i Rom — omstændeligt: »*Una tazza di caffè con ombra di latte*«, men blot: »*Ombra!*«. Og ligesaa: »At tog vi en Vogn for at kjøre en Tour udenfor Byen, saa rettest strax at akkordere med Kusken om Betalingen, idet han i modsat Fald sad og spekulerede over, hvor meget han vel kunde forlange af de rige, men om Kjøre-takster uvidende Forestieri.

Ved Siden af berørte Smaamangler hos Krieger i selskabelig Retning ikke at lade uomtalt, at ofte Anledning til at forbauses over hans Viden paa saa mange Omraader. Exempelvis fra egen lille Optegnelse: »Kriegers Viden som sædvanlig forbausende, ikke blot quoad Dagspressen, f. Ex. angaaende Mérimée i Anledning af en

¹⁾ Om Spørgsmaalet skulde interessere Nutidens Jurister, henvises til Gram: »Den danske Formueret«, Vol. I, S. 133—141.

Feuilleton i »Fædrelandet«¹⁾, hans *lettres inédites*, hans Reise i Grækenland sammen med Ampère og en anden bekjendt Franskmand, men Talen kom paa om, hvad Gustav III's Papirer efter hans Død oplyste, og Krieger releverer det Alt, citerer de to sidste Hefter af Fryxell, som om nys læst dem; ligeledes med Hensyn til La Marmoras og Govones²⁾ Oplysninger i Anledning af Chialas³⁾ italienske Værk, som Fader finder saa godt«, . . . »Ube-gribeligt, at han kan faae Tid til saaledes at følge med i alle Landes Litteratur!«

Med Kriegers ofte fra Andræs saa afvigende Meninger paa Politikens Omraade, og uden at han besad den blide Ro, der bragte Hall til hellere at overhøre en Indvending end tage den op til Modsigelse, kunde der jo nok ogsaa ved Samværet om Torsdagen opstaa bittert Ordskifte mellem ham og Andræ. »Middagen«, lyder egen lille Optegnelse (25. Febr. 1869), »begyndte med en Strid mellem Bappe og Krieger angaaende et Lovforslag om et

1) Der sigtes til en Feuilleton i »Fædrelandet« 26.—29. Januar 1874 overskrevet: »Prosper Mérimée (Tale holdt af Prof. L. de Loménie ved hans Optagelse i det franske Akademi d. 8de Jan 1874. Oversat af V. E.)«.

2) Govone, italiensk Militær og Krigsminister i 1869—70.

3) Luigi Chiala, italiensk Militærforfatter — »*écrivain distingué et consciencieux*« (A. de Gubernatis, *dictionnaire international des écrivains du jour*, I, S. 616—617). Hvilket af hans Skrifter, bl. A. om General La Marmora og den italiensk-østerrigske Krig 1866, der forekom Andræ »saa godt«, skal jeg lade usagt; Krieger havde anskaffet nogle af dem, og de findes nu paa Universitetsbibliotheket som Gave fra ham.

Panterskib. Krieger sagde sine Meninger (til Gunst for Lovforslaget) paa sin burske Maade, og Bappe endte som oftere bleg, famlende ved Skee og Gaffel: »Naa, nok derom — Lad gaa!«¹⁾

¹⁾ Hvorledes Krieger nærmere har udtalt sig for Anskaffelsen af et »stærkt og hurtigt seilende Panterskib«, skal jeg lade usagt udover at henvise til hans Bemærkninger herom under Behandlingen i Landstinget af Forslag til Finantslov for 1869—70 (Rigsdagstid. 1869, særlig Sp. 1755 flg.).

Andræs fra Kriegers afvigende Mening tør derimod fremgaa af nedenstaaende Brev til ham fra den daværende Konseilspræsident, Grev Frijs, saalydende:

»Gode Geheime-Etatsraad!

Da jeg antager, at der er een Ting, hvori vi stemme fuldkommen overeens, nemlig i at det fra vor Side vilde være taabeligt at udgive de umaadelige Summer til Panterskibe for at concurrere med den preussiske Marine og forinden man egentlig veed, hvad man vil, og at det, forsaa-vidt vi skulle anskaffe Nyt, meget mere for Os kommer an paa at anskaffe hurtige og mindre Skibe for at forsvare Os og hindre Landgang etc. end de store Maskiner, som jeg formoder vilde blive liggende rolige og som død Capital, saa beder jeg Dem idag, hvis Angrebet skulde blive for haardt imod Marineministeren — [Otto Suenson, Dansk biogr. Lexikon XVI, 556] — da at yde middelbart en Bistand, thi jeg har en instinctif Følelse af, at den væsentligste Deel af Striden egentlig dreier sig mere om Fabrikken »Burmeister og Wain« end om Marinens Interesse, idet Nogle med fuld Bevidsthed, Andre derimod i god Tro om, at det er selve Sagen, strider for Tuxen [daværende Direktør for Marinens Skibsbygning og Maskinvæsen, N. E. Tuxen, l. c. XVII, S. 595] og imod Suenson; og naar jeg skal udsige min Opfattelse, da vil ved den Sidste være den

Ved den Art Sammenstød mellem Andræ og Krieger dog ikke at lade uanført, at skarpe Indvendinger af Krieger ingenlunde altid fremkom som hans egentlige Overbevisning, men nok saa meget for at ægge Andræ til ret overtydende at udtale sin afvigende Mening. Saaledes formentlig

umaadelige Gevinst, at Staten ikke saa hurtig kommer til at gjøre Forsøget.

I Haab om at see Dem her til Middag paa Torsdag undertegner jeg mig med den største Agtelse

Deres meget forbundne

Kbhvn. $\frac{6}{2}$ 69.

C. E. Frijs«.

Vistnok har Andræ været ganske enig med Grev Frijs om Ubetimeligheden af Anskaffelsen af et saa stort og kostbart Vaaben for et lille Land som Danmark. Under Forhandlingen herom i Landstinget sees han ikke at have taget Ordet, men faa Aar forinden, under Behandlingen af »Lovudkast om Hærens Ordning«, lyder hans advarende Ord, at »det nytter ikke Dvergen, naar han gaaer imod Kæmpen, at søge at tilegne sig Kæmpens Vaaben . . . »Der er to Omstændigheder, der ere fordærlige ved en saadan Bestræbelse; den ene er den, at Dvergen dog ikke kan smede sig de Vaaben, som Kæmpen benytter, han har ikke Evner og ikke Midler til at tilveiebringe Kæmpens Vaaben, men, selv om Vaabnene ræktes ham ved Gunst og Gave, saa — og det er det Andet — vilde han ikke kunne bruge dem i Kampen, thi hans Arme vilde være afmægtige, han vilde ikke kunne føre Vaabnet«. Derfor dog ikke, slutter Andræ, lade sig afskrække fra at vove Kampen: »Jeg siger ikke, at Dvergen altid mistrøstigt skal gaae til Striden; det er jo bekjendt, at den lille David fældede Goliath, men det er ogsaa bekjendt, at David ikke benyttede Goliaths Sværd« (Rigsdagstid. 1866—67, Sp. 4211—4212, Udhæv. af mig).

en Torsdag (21. Juli) under den fransk-tydske Krig 1870: »Hall og Krieger hos os. Begge kunde trænge til en Neutralitetsstiver. Den fik de af Bappe. Især Krieger var ilter i sin Mund: »At man ikke af bare Besindighed bliver til bare Ævl«. — »Besindighed har dog hidtil ikke været vor Styrke og os til Skade«. — »Dristig vovet, halvt er vundet«, hans Ord under Forhandlingen om Novemberforfatningen¹⁾, nænnede Bappe dog ikke at give ham i Replik«.

Men skjøndt Krieger saaledes »ilter« i Ord udtalte sig til Gunst for vor Tilslutning til Frankrig i den paabegyndte Krig, var han alt da inderst i Sindet stemt i fredelig Retning, paavirket i saa Henseende af en nærstaaende Ven, den daværende Direktør i Udenrigsministeriet, Geheimeraad Vedel, der ikke mindre end Andræ fra første Færd var overtydet om Nødvendigheden af vor absolute Neutralitet. For imidlertid fuldt ud at føle sig styrket i denne egentlige Overbevisning og urokkelig kunne fastholde den overfor sine krigerisk stemte Kolleger, er det, at han ved sine Indsigelser søger at animere Andræ til ret overbevisende at udtale sig imod, hvad der »iltet« lyder fra hans Læber, men i Tanken ikke næres. Resultatet af den givne »Neutralitetsstiver« blev da ogsaa, at Krieger fuldt ud sluttede

1) Kriegers Ord saalydende: »Lad os erindre det gamle Ord: *fortissima consilia sæpe tutissima*, det er udlagt: Hvo, som Intet vover, han Intet vinder, men dristig vovet, halvt er vundet« (Rigsraadstid. 1863, Sp. 1329).

Iøvrigt — som andetsteds (vol. II, S. 223) berørt — vil man i Kriegers Dagbøger forgæves søge Oplysning om, hvorledes Samtalen hin Torsdag er ført mellem ham og Andræ, idet det Blad i Dagbogen, paa hvilket Krieger formentlig har nedskrevet Samtalen, er udrevet.

sig til Andræs Opfattelse om den strengeste Neutralitet fra vor Side indtil videre, en Tilslutning, ved hvilken Andræ forsaavidt følte sig fuldt betrygget som han vidste, at Krieger vilde vide at fastholde en afvigende Mening baade overfor sine Kolleger i Ministeriet og en opblussende krigslysten Opinion, — »den Eneste i Ministeriet, i hvem der er Ballast; alle de Andre, selv Rosenørn, Fønnesbech, Haffner veires hen af Folkevinden«. Ganske forgæves da ogsaa, at »Dagbladet« — med et Udtryk af Grev Frijs i Brev til Andræ¹⁾ — »fiskede ogsaa efter Krieger«; »*un ministre doit imiter les astres, qui, nonobstant les abois des chiens, ne laissent pas de les éclairer et de suivre leur cours*« — et Ord af en fransk Statsmand, som Krieger under hin betydningsfulde Situation fuldt ud magtede at følge.

Ogsaa en Bemærkning af Hall kunde stundom foranledige et lille Sammenstød mellem Andræ og Krieger, til Ex. en Torsdag (Decbr. 1872), da det under dennes Stilling som Finantsminister i Holstein-Holsteinborgs Ministerium kom paa Tale, at »Haffner havde forlangt mange Penge paa Finantsloven til Kjøbenhavns Befæstning og det hele Forsvar, og Hall udbrøder: »Lad Haffner bare forlange, hvad han vil, De [Krieger] skal dog ikke modsætte Dem hans Forlangende; Folkethinget vil saamænd nok slaa af«. Krieger — lidt tvivlende, om han skulde give Hall Medhold —: »Hvad mener De, Andræ?« Og Andræ, der var en afgjort Modstander af de store Udgifter til Kjøbenhavns Landbefæstning og indigneret over, at Krieger ikke

¹⁾ Brevet fra Grev Frijs af 8. Aug. 1870 hidsat i en Artikel »Danmark og Krigen 1870« i »Tilskueren« Aug. 1903, S. 665—666.

selv som Finantsminister vilde modsætte sig Haffners overvættets Pengesforlangende til militære Foranstaltninger, svarer skarpt: »Jeg forstaar jo godt, at Hall taler som han gjør, men efter min Mening rigtignok en ussel Finantsminister, som ikke selv vilde bestemme, hvor meget der skulde forlanges anvendt, men overlade det til Folkethinget«. Saaledes instrueret mødte Krieger overfor Haffners Forlangende, og Resultatet blev, at han ialtfald om et af dennes militære Forslag afvisende erklærede: »Ja, det er nu Deres Generalers Mening, men derfor dog ikke givet, at det er nødvendigt«, — et Svar, som i Forbindelse med anden personlig Uenighed med Haffner væsentlig bidrog til, at denne den 23. December traadte ud af Ministeriet¹⁾.

Yderligere ved en anden Leilighed et lille Sammenstød foranlediget af Hall: »Da Hall«, hedder det i Optegnelse

¹⁾ I saa Henseende anføres i Dansk biogr. Lexikon VI, S. 450, at »før Sagen [Forsvarsplanerne] var moden til at forelægges for Rigsdagen, var H.[affner] traadt ud af Ministeriet (23. Decbr. 1872) paa Grund af stærk personlig Uenighed [Udhæv. af mig] med sin Svoger [ifølge Rettelser l. c. XIX, S. 450 »var H.s Hustru ikke en Søster, men et Søkendebarn, til A. F. Krieger«] Finansminister Krieger«. Om denne »personlige Uenighed« hedder det i Tilslutning til ovenanførte Optegnelse: »Krieger indvilgede i Haffners mest vidtgaaende Fordringer — indtil 18 Millioner til Forsvaret —, og Haffner, som længe havde ønsket Leilighed til at komme bort som en Helt ved sin Fasthed i Overbevisning, men saae sig Leiligheden afskaaret ved Kriegers Imødekommen, søgte da Anledning til ved den første Meningsforskjel at give nogle Ubehageligheder fra sig: »De har ærgret mig saa meget«, skal han ved et Møde mellem ham, Krieger, Hall og Klein have udbrudt, tilligemed andre Ubehageligheder, saa at Krieger tog sin Hat og gik sin Vei uden at indlade sig paa at sige noget«.

fra 25de Jan. 1877, »lod falde en Yttring om, at Fransk-mændene dog maatte være endnu mere fulde af Harme og Forbittrelse over Tabet af Elsass-Lothringen end vi over Nordslesvigs, da de var en saa stor Nation, for hvem der derfor var stor Skam ved Nederlagene med Tydskland, og Fader ogsaa noget havde givet Ret heri, blev Krieger aabenbart stærkt betaget: »Det kunde han aldeles ikke indrømme; vi maatte, ligesaavel som det maatte siges om Franskmændene, hvis de roligt kunde see paa Elsass-Lothringens Tab, siges at have Fiskeblod, ikke varmt Blod i vore Aarer, dersom vi ikke vare opfyldte af Harme og Forbittrelse over vor Adskillelse fra Nordslesvigerne«.

Med større Interesse paahørte Sønnerne, hvad der vedrørte deres egen Fremtid:

»Kun Krieger her [Torsdag 19de Febr. 1874]. Da han lige i disse Dage har foreslaaet sit Lønningstillæg for Embeds- og Bestillingsmænd vare vi [min Broder og jeg] lidt spændte paa, om det skulde komme paa Tale, men vilde dog ikke selv bringe det frem. Krieger iagttog imidlertid en fuldstændig Taushed derom. Saa overbeviist om Embedsstandens slette Kaar, som vi gjerne vilde, at han skulde være, syntes han ikke. Da Moder yttrede, »at hun havde seet nogle unge Mænd — formodentlig unge Embedsmænd — paa Gaden, der saae saa trængende, formelig forsultne ud«, svarede han: »Aa, De kan troe, de saae snarere forspiste ud; spiste de noget Mindre, kunde de nok bestille noget Mere« — *plenus venter non studet libenter*, et Ordsprog¹⁾, som maaske mindedes af Krieger

¹⁾ *Via Appia*, I, S. 201.

— men »forøvrigt«, slutter Optegnelsen, »have vi just i denne Tid gjentagende seet, at Krieger ikke er saa slem i Virkeligheden, som anførte Ord tyde paa, men at han tvertimod er den af Ministrene, der meest stræber at give Luft for de Unge ved Afskedigelse af de Gamle«.

Ogsaa paa Litteraturens og Historiens Omraade kunde selvfølgelig opstaa smaa Divergenser; Talen til Ex. komme paa et eller andet historisk Værk, og Andræ finde det »meget godt, anskueligt, vidnende om, at Forfatteren havde historisk Fremstillingstalent«, men Krieger, afvisende det som noget Underordnet, indvende, at »ei benyttet nok-som af Værker som Kilder« —; *l'histoire n'est pas seulement une science, c'est aussi un art*¹⁾, mindes jeg et Ord citeret for Krieger, men som han lod til ei at ville godkjende.

End stærkere kunde dog Krieger ægges til Modsigelse, naar Talen, hvad ei saa sjelden Tilfældet, kom paa den af Andræ i saa høi Grad priste Frederik VI: »Frederik VI mindedes [5. Aug. 1869]; Krieger fordømte ham, og Bappe glindsede af Glæde ved at fremhæve hans Grundhæderlighed«. Ja, visselig kunde Andræ betages af Glæde, naar han, varmt bevæget,

¹⁾ I saa Henseende hedder i en »Rustale« af Professor Vilh. Andersen (Berl. Tid. 8. Oktbr. 1916): »Vi har herhjemme haft for megen Videnskab uden Kunst«. . . »Man har med Urette befæstet et Svælg mellem det videnskabelige og det populære. »Kedelige« Forfattere ser ned paa de »morsomme«; Kedsomheden er næsten blevet en Naadegave. Men det populære er ikke uden videre lig med det uvidenskabelige«.

tog sin Yndlingskonge i Forsvar imod de gængse Angreb paa hans Selvherskerfeil, militære Favoritregimente og desl., prisende hans milde Hjerte og ædle Sind:

»Hvo har vel seet dig i Øiet,
Hvo har din Tale vel hørt,
Uden at hæves, naar, bøiet,
Han blev af din Mildhed berørt?»¹⁾

Linier af Heiberg, der særlig tiltalte Andræ. — Og jeg mindes Andræ ved en Leilighed fortælle Krieger om en af de mest stemningsfulde Fester, han nogensinde havde bivaanet: Festen i Kadetleiren ved Eremitagen i Anledning af Prinds Ferdinands Formæling med Frederik VI's Datter, Prindsesse Caroline, da de unge Kadetter med flammende Fakler i den smukke Sommeraften hilste de Nyformælede i Skoven og tog Del i Kongehusets Glæde, som var den deres egen:

»Brude-Blussets Høitidsskær
Bringer hele Danmark Glæde;
Men den unge Kriger her
Tør som Glædens Tolk fremtræde:
Bringe Krandsen som han bandt
For Caroline, Ferdinand«²⁾.

¹⁾ »Cantate ved Universitetets Sørgefest i Anledning af Kong Frederik den Sjettes Død« (J. L. Heibergs samlede Skrifter, vol. IX, S. 124).

²⁾ Slutningsverset i en Bryllupssang, skrevet af Landkadetkorpsets Lærer i Mathematik, Major J. A. Fibiger (Dansk biogr. Lexikon V, 139).

»Ja, det var lykkelige Tider«, kunde Andræ udbryde med en vis Vemod, — og Krieger afvise: »Aah, det mener De jo slet ikke, Andræ«. Men Andræ mente det virkelig, vel ikke nærmest i Erindringen om hin Sommerfest, men ved Tanken paa Frederik VI's »lange og milde, frihedskjærlige og lighedssindede« Styrelse¹⁾, — saa forskjellig fra Fremtidens befrygtede Enevælde med dens »*Césarisme à mille têtes*«²⁾; og spøgende kunde han replikere: »Aah, De har ikke Hjerte, Krieger«:

»Es liebt die Welt das Strahlende zu schwärzen
Und das Erhabne in den Staub zu ziehn«;

— og efter en lille Pause med et Smil til sin Gjæst:

»Doch fürchte nicht! es gibt noch schöne Herzen,
Die für das Hohe, Herrliche entglühn«³⁾.

Ofte har Krieger maattet høre Andræ citere disse Strofer, naar Talen kom paa hans Ven og Yndlingskonge.

Skulde jeg sluttelig hidsætte en Udtalelse af Andræ selv om en lille Divergens med Krieger, er jeg saa heldig at besidde den i et Brev, som Andræ tilskrev mig under mit Ophold i Vestindien i Anledning af Kriegers Betænke-

1) Rigsraadstid., Forhandl. paa Landsth., 2den overordentlige Saml. 1864—65, Sp. 984.

2) Saavidt jeg mindes, lyder Sententsen saaledes: »*Dans le déclin des mœurs et des caractères, la démocratie n'est bientôt qu'un Césarisme à mille têtes*«.

3) Schillers sämmtliche Werke (Stuttgart 1871), vol. I, S. 228: »Das Mädchen von Orleans«.

ligheder ved at følge hans Opfordring om at give Afkald paa Justitsministeriet for at overtage Finantsministeriet:

»Kbh. 11/6 72.

— — —

»Du vilde vel gjerne vide noget om Ministeriet, men det er virkelig vanskelig at sige noget bestemt derom. Saa meget er vist, at det befinder sig i en høist skrøbelig Forfatning. Krieger var saa angreben, at han for en Maaned siden maatte gaae til Marienbad, og Haffner er nu fulgt efter til Carlsbad. Fonnesbech har længe ligget syg herhjemme og er først i disse Dage kommet paa Benene. Den store Vanskelighed ved Reconstructionen er og har hele Tiden været Besættelsen af Finantsministeriet, hvilket vel allermeest interesserer din Chef og Dig. Jeg skal derfor uden mindste Forbehold sige Dig min uforgribelige Mening. Strax efter Fengers Afgang [25. Marts 1872] erklærede jeg Krieger, at han naturligviis blev nødt til at tage Finantsportefeullen, hvorover han blev gruelig vred og nær i sin Opbrusning havde aflagt Eed paa, aldrig at ville opgive sit juridiske Paradis med Procescommissioner, Juryudkast og alle de andre vistnok høist tillok-kende Agrements [Udhæv. af mig]. Da man [Krieger] nu dog i det Hele gjerne fremdeles vil ofre sig for Landets Vel, og da man ikke paa nogensomhelst anden Maade kan komme til at fylde Pladserne og bringe Offeret, saa er og bliver det min uforanderlige Overbeviisning, at til Syvende og sidst bliver man dog nødt til at bide i det sure Æble. Dersom ikke noget aldeles Uventet indtræffer, vil Du derfor ved din Hjemkomst træffe Krieger som Finantsminister«.

Saaledes som forudset af Andræ, blev Resultatet, at Krieger faa Uger senere opgav Justitsministeriet og paatog sig den Stilling, som Andræ ansaae ham blandt Kollegerne bedst egnet til at beklæde. Men unægtelig — saaledes

som Slutningsordene i Brevet, der aabenbart ikke har været bestemt for mig alene — lyder:

»Hvorledes man iøvrigt under de nuværende Forhold kan ville have det Allermindste at bestille med hele Møddingen, forekommer mig rigtignok ligesaa Vanvittigt som næsten Alt, hvad der i alle Retninger er Maalet for min høistærede Samtidiges ivrige Ønsker og Bestræbelser.

Med mine venligste Hilsener til din høie Chef og med Haabet om ret snart at maatte gjensee Dig sund, rask og fornøiet forbliver jeg stedse

Din hengivne

Pa «.

Ved Gjengivelsen af slige stærke Ord om Kriegers Attraa efter at medvirke paa Statslivets Omraade bør til Modsætning ei lades uberørt, hvor høit Andræ værdsatte Krieger paa Privatlivets Omraade, prisende hans Retsind og Uegennytte, — en Værdsættelse, der jo ogsaa kommer til Orde hos Fru Heiberg, der i sine Erindringer omtaler, hvorledes hun ved en Leilighed meddelte Andræ, at hun »i Begyndelsen af og til var betænkelig ved at modtage saa megen Godhed, saa meget Arbeide af sin nye Ven«, men at Andræ, »der kjendte Krieger ligesaa nøie, som han i mange Aar havde kjendt mig«, da svarede mig: »De kan have fuld Tro til Kriegers Ridderlighed, hans Takt, hans Venskabs Renhed. En finere, mere taktfuld Natur end hans har jeg aldrig mødt«. »Og sandelig«, tilføier Fru Heiberg, »hvor mange Gange har jeg ikke i Aarenes Løb sandet disse Andræs Ord!«¹⁾. Lignende Paaskjønnelse

¹⁾ Fru Heiberg: »Et Liv gjenoplevet i Erindringen«, vol. IV, S. 223.

forsaavidt af Andræs Hustru, som jeg mindes min Moder sige til min Broder og mig: »Faaer I i Livet at maatte betroe Eder til Nogen, saa veed jeg nu, efter at Onkel Egede [Broderen H. E. Schack] er død, Ingen I mere trygt kunne henvende Eder til, end til Krieger«.

At ty til Kriegers Diskretion blev der ikke Anledning til hverken for min Broder eller mig. Paa andet Omraade derimod Krieger at mindes af mig med Tak, idet han ved min Hjemkomst fra Vestindien gjorde mig til en Rigmand udi egen Formening ved at forøge min Lønning i Kolonialkontoret fra en Assistents til en Fuldmægtigs (c: 800 Rdl.), og derhos lod mig vide, at efter saa langt et Ophold i Vestindien var der ingen Grund til fra Udgifter ved Hjemreisen, der maatte bæres af Statskassen, at fradrage en Uges Ophold i Paris. Følgen af denne Munificens blev da ogsaa, at jeg alt i yngre Aar jævnlig kunde foretage smaa Udenlandsreiser sydpaa, i hvilken Henseende forsaa vidt ogsaa at mindes Krieger med Tak, som han, naar Andræ i vore Studenteraar stærkt modsatte sig vort Ønske om Deltagelse i en eller anden Fest, særlig i Studenterforeningen¹⁾, kunde tage vort Parti og foreholde Andræ: »Lad De de Unge more sig!«

¹⁾ »Det er dog ganske komisk«, lyder egen Optegnelse fra 2. Febr. 1864, »at V[ictor] og jeg, respektive i vort zode og 21de Aar, have en saadan Frygt for at sige Fader, at vi ønskede at se Magnetiseuren Chr. Hansen imorgen Aften Kl. 8 i St. foreningen, at Victor erklærede, »han vilde s'gu ikke sige det, — Fader kunde jo faae et Slagtilfælde«. Selvfølgelig kun et spøgefuldt Udbrud af Victor, hvorimod Andræ, om Sønnerne havde meddelt ham deres Ønske, i stille Sind jo nok kunde have indvendt: »Men har jeg ikke længst draget Omsorg for Eders Morskab? Strax efter at I havde taget Filo-

Et lille Brev fra Fru Hall hidsat som Vidnesbyrd om, at Andræ ogsaa efter sin Afgang som Minister virkede til Gunst for Embedsstandens økonomiske Kaar:

Brevet, i hvilket Fru Halls Retskrivning er bibeholdt, Tegnsætningen derimod ændret af mig, saalydende:

»Iselinge, 6te Juli 1880.

Til Geheimeraad Andræ!

Jeg vil kun takke Dem, kjære Andræ, fordi De taler de ulykkelig stillede Embedsmænds Sag¹⁾ i det grusomme,

sofikum (1863) reist med Eder til Paris, ladet Eder se Samlinger og Musæer, overvære Theater- og Cirkusforestillinger og gaet med Eder over Alperne ned i Italien (herom bl. A. »En Fodtur i de savoyiske Alper« af Georg Carlsen [Pseudonym for Poul Andræ] i »Fra alle Lande«, Oktbr.—Dcbr. 1874), — saa kunne I vel nok holde Eder borte fra Løierne i Studenterforeningen«.

¹⁾ Herom henvises til Udtalelser af Andræ under Behandlingen i Landstinget, Juli 1880, af Forslag til Lov om Tillægsbevilling for Finantsaaret $\frac{1}{4}$ 1880— $\frac{31}{3}$ 1881, særlig til hvad Andræ fremhævede under en 1ste Behandling af Forslaget d. 3. Juli (Rigsdagstid. 1879—80, Sp. 1617): — — »Det er derfor vistnok med stor Beklagelse, at man ser, at man nu oversender os et Forslag, der — tror jeg Mange med mig ville være enige om — vil være i høieste Grad ubilligt mod næsten alle Embedsmænd. Der maa vel lægges Mærke til, at det er ikke netop dem, som ere allerlavest lønnede, der lide det største Afsavn ved ikke at modtage disse Tillæg. Det er just dem, der have Familie, der ere Forsørgere, som allermost trænge til det, og det er just dem, der ved dette Forslag som Regel ville blive udelukkede [Udhæv. af mig]. Jeg tror derfor, at det tør betragtes som givet,

evindelige Folkething, som skjøndt det væver sig selv sammen i Snak nu hele Aaret om, dog sjældent faaer noget-somhelst fornuftigt bragt til Ende; at de fede Bønder med deres rige Agre, Smør, Flæsk, Fedt op over Ørene skulde have i deres Magt at brødsulte omtrent hele vor agtværdige, intelligente Embedsstand! Naar man tænker sig, at vi stadig derinde — 16 Øre for en Pot Melk, og i samme Art er alle Livets første, aldeles uundværlige Fornødenheder, hvor skulde saa en Familie blot med 2 Børn (flere maae strax forbydes) kunne komme ud af det med mindre end 2,300 Rd. i gl. Penge. — Det er ret rimeligt, at de unge Mænd blive kjedsommelige Pebbersvende, de unge Piger smagløse Telegraphister, Contorister eller andre upoetiske Uting, da i Grunden ingen kan givte sig uden at have nogen Formue at støtte sig til. Det passer foresten ret godt til Brandes frie Kærlighed, nærværende Tids umoralske Frihed, at Verden, hvis den skal vedblive, kommer til at bestaae af for største Delen uægte Planter (Individer).

Tael den fortrykte Embedsstands Sag, kjære Andræ! Kast det uvidende, dumme Folkething overend!

Tusinde Hilsener til Deres kjære Kone, Poul og Victor! Hall beder mig sige Dem, han har det meget godt.

Deres A. Marie Hall, f. *Brøndsted*«.

Saaledes varmt tog Fru Hall til Orde »for de ulykkelige stillede Embedsmænd«, men vistnok ikke, uden at denne Varme vil vække Forargelse særlig hos Nutidens For kæmpere for Kvinders økonomiske Uafhængighed.

at et Forslag af den Beskaffenhed under ingen Omstændigheder vil kunne modtage Landstingets Billigelse (Hør! Hør!)«, jfr. yderligere l. c., Sp. 1624—30, 1641—44, 1646—47 og 1659—61.

Indbydelsen til at ledsage Kongen paa den omst. berørte Reise til Sorø sendtes Andræ fra Kongens Reismarskal, Berling, saalydende:

»Da det er Hs. Majestæt bekjendt, at Deres Excellence nærer en særdeles varm Interesse for Landets nationale Mindesmærker, har Allershøistsamme antaget, at det kunde være Deres Excellence behageligt at overvære Undersøgelsen af Kong Olafs Grav i Sorø Kirke, ved hvilken Hs. Majestæt Selv har behaget at overtage Ledningen af de i dette Øiemed foretagende Arbejder, og Hs. Majestæt har derfor allernaadigst befalet mig at indbyde Deres Excellence til at ledsage Allershøistsamme paa Reisen til Sorø førstkommende Onsdag Kl. 7 Morgen med det ordinaire Jernbanetog; jeg tillader mig at tilføie, at Paaklædningen er daglig Uniform med Dolk og Hue.

Reisemarskallatet i Kjøbenhavn d. 3. August 1857.

Berling«.

Til Fru Andræs Omtale af Touren føies egen Optegnelse, idet ved Gjengivelsen dog at bemærke, at ihvorvel ogsaa denne Optegnelse er affattet paa et Blandingsprog af Dansk og Barnefransk, er her, hvor kun Realiteten med de morsomme Optrin under Touren kan være af Interesse, franske Ord oversatte paa Dansk, medens iøvrigt Ungdomssproget, bortset fra urigtig Bogstavering af nogle Personnavne, uforandret er bibeholdt:

»Den 6. August foretog Kongen med Conseilpræsidenten Hall, Ministrene Andræ, Krieger, Simony, Michelsen og Unsgaard, Hofmarskal Levetzau, Conferentsraad Werlauff og Larsen, Staldmester Haxthausen en Tour til Sorø. Kongen sagde, da man kom til Jernbanen: »Hvor er han

dog, Finantsministeren og Conseilpræsidenten? Andræ træd ind i min Vogn!« Fader og Hall gik da ind i Kongens Vogn. Vognen var indrettet som et Værelse; der var Sopha, Bord, Stole etc. Nær dette Værelse var et mindre for Kongens Jæger. Da de vare komne ind, sagde Kongen: »Vi ville nu gjøre os det behageligt og ryge Tobak«. — Hvor man kom, kom Deputationer af Folk til Kongen.

Da man ankom til Sorø, tog man staaende en Smule Frokost ind. Derpaa gik man ind i Kirken, hvor der var overordentligt kjøligt. Man optog nu først Kong Olufs Liig, hvilket varede omtrent $1\frac{1}{2}$ Time. Kongen satte sig ned paa en Stol og tændte sin Pibe og sagde til Fader: »Tænd De deres Cigar, Andræ!«. Fader gjorde det, og Alle fulgte nu efter. Da Graven var udgravet, vilde Kongen ogsaa see den ved Siden af. Nu tog man Esbern Snares Søn, Absalon Bælgs Grav op, og fandt den meget bedre vedligeholdet end Kong Olufs. Hos ham fandt man et kort Sværd. Fader gik, da Graven skulde tilkastes, med nogle Andre [ned] under Kirken for at see nogle adelige Familiers Gravcapeller. Han saa Juelernes, Høgernes og Friisernes.

Derpaa gik man til et meget elegant Taffel. Kongen sagde: »Jeg har aldrig spiist saa godt!« Ligeledes sagde han: »Hvad? Disse Skeer ligne mine egne saa meget!« Om Garden sagde han: »Jeg synes, at jeg kjender nogle af de Ansigter, Hall! De burde have maskeret dem!« — Spisesalen vendte ud mod Sorø Sø, og Kongen sad saaledes, at han kunde oversee hele Søen. En Dreng stod og *λάδεδε σίτ νάνδ φρά ήν βαάδ ι σοεεν*, og Kongen sagde: »Fy, det er nok til Ære for mig, at den Dreng staaer der!« Selskabets Medlemmer, som ikke havde Kongens Falkeøine, fik nu Kikkerter og Brillen op.

Da Middagsbordet var til Ende, fandt Fader, at den Tid, som var imellem dette og Kaffen, var for lang, og da Staldmester Haxthausen opfordrede ham til at gaae en Tour med sig i Haven, indvilgede Fader deri, og Haxthausen, Hall, Levetzau og han gik da ud. Da de kom ud, troede den opstillede Borgermusik, at det var Kongen med Suite; de begyndte at blæse i deres respektive Trompeter, og Folket raabte Hurra, men efter et Par Minutters Forløb dæmpedes begge Dele. Endelig kom Kongen med Suite ud i Haven, og nu var gode Raad dyre, thi hvorledes skulde man komme forbi bag Kongen, uden at han mærkede det? Haxthausen og Fader gik samlede bag en lille Lund, men Kongens Falkeblik opdagede dem, og han raabte: »Hvad er det for 2!« Men disse vedbleve Marschen og kom saaledes bag Kongen. Levetzau derimod blev kaldt hen til Kongen.

Kongen spurgte ham: »Hvad vilde Du her i Haven?«

Levetzau svarede paa Tydsk »Ihre Majestät zu erwarten!«

Kongen: »Den Karl svarer s'gu altid godt for sig!«

Jeg har forglemt at anføre, at under Taflet opfordrede Etatsraad Leuning¹⁾ Etatsraad Povelsen²⁾ til at udbringe Grevinde Danners Skaal, men Minister Krieger, som heldigviis sad ved Siden af, spurgte da Leuning, om han vilde have, at Etatsraad Povelsen skulde miste sit Embede. Denne blev nu naturligviis forskrækket, og af Skaalen blev

¹⁾ Davær. Byfoged i Sorø, Justitsraad S. J. Leuning.

²⁾ Davær. »Inspecteur ved Sorø Academis Gods-, Kasse- og Regnskabsvæsen, Justitsraad S. K. Povelsen« (Statshaandb. 1857, S. 447).

der Ingenting. Ved Bordet drak Kongen Glas med Werlauff, Ingemann, som blev Konferentsraad, Povelsen, som blev Etatsraad, og nok En, som blev Etatsraad, og med En, som blev Forstmester. — Paa Hjemveien modtoges han af en Mængde forskjellige Deputationer, og han modtog dem ikke høfligt, thi naar de gik ud af Wagonen, mumlede han: »Reis Fanden i Vold!« [Eller — som det mere dæmpet gjengives af Fru Andræ — »Kongen var tilsidst reent kjed deraf og bad sin Adjudant Bülow og Andræ, som sad yderst, om bare at nikke, for at man kunde troe, at En af dem var Kongen«].

Til Fader sagdes af Kongen: »De har røget godt idag!«

Bismarcks Besøg i Danmark og Sverrig, August 1857.

Ang. Bekjendtskabet mellem Blixen-Finecke og Bismarck henvises til en Artikel »Blixen Finecke¹⁾ og Bismarck, en Brevveksling udgivet ved Aage Friis« (»Danske Magazin«, VI. Række, 2. Bind, S. 365 ff.). Om Samværet mellem begge i Retning af hvad talt om i August Maaned 1857 foreligger dog Intet i Artiklen, og forsaavidt med Føie, som der hverken i Bismarcks »Gedanken und Erinnerung-

¹⁾ Saaledes uden Bindestrøg skrives Navnet i den ovenanførte Artikel af Aage Friis, og saaledes skrives det ogsaa i Breve, der hidrørende fra ham ere gjengivne i Artiklen, ligesom ogsaa i Breve, der baade fra ham og hans Gemalinde, Prindsesse Augusta, in originali kjendes af mig, samt i en lille Brochure, udgivet af Blixen i 1857, »Skandinavismen practisk, af Blixen Finecke«.

gen« med dertil knyttede 2de Bind »Anhang« (omst. S. 27) eller i »Politische Briefe Bismarcks aus den Jahren 1849—1889«, saa lidt som i »Briefe an seine Braut und Gattin« eller i »Briefwechsel des Generals Leopold von Gerlach mit Otto von Bismarck« (Berlin 1893), foreligger Meddelelse herom. I først anførte Skrift (vol. I, S. 195) omtaler Bismarck derimod en Audiens d. 6. August hos Frederik VII, ved hvilken Kongen »empfang mich in Uniform, den Helm auf dem Kopfe, und unterhielt mich mit übertriebenen Schilderungen seiner Erlebnisse bei verschiedenen Gefechten und Belagerungen, bei denen er garnicht zugegen gewesen war¹⁾. Auf meine Sondirung, ob er glaube, dasz die (zweite gemeinschaftliche vom 2. October 1855 datirte) Verfassung halten werde, erwiderte er, er habe seinem Vater auf dem Todtenbette zugeschworen, sie zu halten, wobei er vergasz, dasz diese Verfassung beim Tode seines Vaters (1848) noch nicht vorhanden war«²⁾.

Mere fyldigt dvæler Bismarck i Breve til sin Hustru ved sine Jagtglæder baade paa Sjælland (Lindholm ved Roskildefjord) og i det sydlige Sverrig, beundrende bl. A. den eiendommelig maleriske Natur med de frodige Skove og stille Indsøer i Egnen omkring Tomsjönäs, — »Småland« . . . »eigentlich das Land meiner Träume, unerreich-

1) Udhæv. i Brevet af mig.

2) Lignende fantastisk Udtalelse af Kongen ang. Musikstykker, som han havde komponeret »in der Todesnacht meines seligen Vaters«, omtalt i Biografien om Andræ, vol. III, S. 211.

bar für Depeschen, Collegen und Reitzenstein¹⁾, leider aber auch für Dich« (l. c., S. 381); saa indtaget var Bismarck af Naturskønheden, at han kunde ønske at eie et lille Jagtslot ved en af disse Indsøer, hvortil han da i nogle Sommermaaneder kunde indbyde sine Venner. Lignende Glæde ved Jagttoure og egen Dygtighed som Jæger samt Fryd over Egnens Skønhed nød Bismarck under Opholdet hos »Baron Torneerhjelm« paa »Gunarstorp« ved Helsingborg, — »skjøndt et daarligt Been«, skriver Bismarck til sin Hustru (l. c., S. 383), »saa at jeg ei kunde gaa, men ridende maatte deltage i Jagten, war ich der einzige dem es glückte einen Birkhahn zu erlegen«, . . . »schöne Obst- und Wallnuszbäume, prächtige alte Buchenwälder, an deren Rand das Haus mit Giebeln und Thürmen liegt«, beklagende blot om faa Dage at maatte være tilbage i Kjøbenhavn »um der leidigen Politik willen« (l. c., S. 382). — Ogsaa paa Befolkningen og politiske Forhold i Sverrig saae Bismarck med en Sympathi langt større end for Danmarks Vedkommende: »An diesem sonderbaren Lande ist die Revolution wie es scheint spurlos vorübergegangen, während sie in Dänemark alles auf den Kopf gestellt hat (Udhæv. af mig). In Schweden macht alles einen militärischen, in Zucht gehaltenen Eindruck, mehr als bei uns vor 30 Jahren, fast wie vor 1806« (l. c., S. 383).

Som omst. berørt havde Hall den Ærgrelse ved et bebudet Besøg hos Kongen d. 7. August at være forhindret fra at modtage en Indbydelse fra Blixen til en Middags-

¹⁾ Formentlig den i »Anhang II« til »Gedanken und Erinnerungen« S. 230 omtalte »General Reitzenstein«, dengang »Preuszischer Bevollmächtigter zur Bundesmilitärcommission«.

sammenkomst samme Dag ,med Bismarck, og Hall gik saaledes glip af »den muntre, politiske Samtale«, som baade efter hans og Blixens Mening kunde være saa gavnlig, — »Middagspassieren er undertiden den kraftigste«. Saavidt jeg veed, har Hall ikke senere havt Leilighed til at gjøre Bekjendtskab med Bismarck personlig.

Heller ikke Andræ har nogensinde været sammen med denne Tydscklands Berømthed. Om Andræ kunde have ønsket det, skal jeg lade usagt, men — fristes jeg her i »Tillæg«, som jo mit Særlige, at berøre — at, om de mulig personligt havde kjendt hinanden, vilde der sikkert paa eet Omraade af det politiske Liv fuldtud have været Overensstemmelse mellem dem, nemlig i den Uvillie, som Begge nærrede mod den megen overflødige Tale i Nutidens politiske Forsamlinger. »Ich hasse die Politik«¹⁾, skriver Bismarck i et Brev fra April 1863 (Politische Briefe Bismarcks aus den Jahren 1849—1889, vol. I, S. 124—125) til Amerikas daværende Gesandt i Wien, Historikeren John Lothrop Motley, »aber« . . . »selbst in diesem Augenblicke, da ich Ihnen schreibe, sind meine Ohren voll von Politik. Ich bin nämlich verpflichtet besonders geschmacklose Reden aus dem Munde ungewöhnlich kindischer und aufgeregter Politiker zu hören« . . . »Ich hätte nie gedacht, dasz ich in reiferen Jahren genöthigt sein würde, das unwürdige Geschäft eines parlamentarischen Ministers zu betreiben. Als Gesandter, der ja auch nur Beamter ist, hatte ich doch das Gefühl, ein Gentleman zu sein; als parlamentarischer Minister ist man ein Helot« [Slave] . . . »Ich sitze wieder im Phrasenhaus und höre die Leute Unsinn reden. Alle diese Herren haben

¹⁾ Udhæv. i Brevet af mig.

sich mit unseren Verträgen mit Belgien einverstanden erklärt, trotzdem zanken sich zwanzig Redner in der grössten Heftigkeit, als ob Jeder dem Anderen den Garaus zu machen gedächte; sie sind nämlich nicht einig über die Gründe, weshalb sie derselben Ansicht sind. Der richtige deutsche Streit um des Kaisers Bart! — *querelle d'Allemand!*« — . . . »Ihre Schlachten sind blutig, unsere wortreich; diese Schwätzer können Preuszen sicher nicht regieren«.

Lignende Uvillie forsaavidt af Andræ, som jeg mindes ham udtale sig overmaade stærkt mod den Ordstrøm, der saa ofte flød i Nutidens politiske Forsamlinger, og til Afværgelse heraf forment det tjenligt — uden derved at se noget Brud paa rette konstitutionelle Principer — at begrænde Repræsentationens Andel i Lovgivningsmagten til i Taushed blot at stemme for eller imod Lovforslagene, medens Diskussionen om dem førtes for Forsamlingen som en Art Domstol, saaledes at Delegerede fra denne og fra Regjeringen gjensidigt angreb og forsvarede Forslagene. Saavidt jeg veed, er der intetsteds foretaget Skridt til Virkeliggjørelse af denne Tanke; derimod mindes jeg at have læst, at man i Schweiz har stillet Forslag om indenfor statslige og kommunale Forsamlinger at indføre saakaldte »Ordkort«, saaledes at det — kort udtrykt — bliver hvert Medlem tilladt kun at sige saa og saa mange Ord indenfor et nærmere bestemt Tidsrum. Ved i vor Rationeringens Tidsalder saaledes at sætte ogsaa Veltalenheden paa Ration kunde formentlig ogsaa virkes til at forkorte Samlingernes Varighed.

Uenighed mellem Andræ og Hall angaaende Forelæggelse af et Lovforslag for Rigsraadet.

Unægtelig været forbundet med endeel Besvær at udfinde, hvad det vel kan have været for et mærkeligt Lovforslag, som hverken Hall eller Andræ vilde paatage sig at forelægge Rigsraadet, og som ved denne gjensidige Vægring fremkaldte en saa stærk Uenighed mellem Begge, at Andræ »haabede, der kunde komme en Ministercrise ud deraf«.

»Jeg troer en Domainelov«, lyder en veiledende Bemærkning af Fru Andræ, og man kunde herved ledes til at antage, at Lovforslaget var af lignende Art eller stod i Forbindelse med de Rigsraadet i 1856 forelagte Lovudkast ang. »Afhændelse af mindre Domaineieendomme i Hertugdømmerne Holsteen og Lauenborg«, og særlig med et Udkast til Lov om Afhændelse af den i Lauenborg beliggende Domaine Hollenbeck (Rigsaadstid. 1856, Anhang A, Sp. 1039—1056), hvilket Lovudkast havde givet Anledning til en vidtløftig og bevæget Debat, der afsluttedes med, at »ingen endelig Beslutning blev taget angaaende dets Vedtagelse eller Forkastelse, idet der ikke ved Afstemningen var afgivet et tilstrækkeligt Antal Stemmer« (Rigsraadstid. 1856, Sp. 3610).

En Formodning i Henhold til Fru Andræs Udtryk »Domainelov« om en Forelæggelse paany i Rigsraads-samlingen 1858 af nævnte Lovudkast er dog utvivlsomt urigtig. Bedre veiledende foreligger derimod de til Udtrykket »Domainelov« umiddelbart føiede Ord om »hvad fælles og hvad særligt; Comité nedsat tidligere, hvori Bardenfleth Formand«. Ifølge denne Tilføielse tør det nemlig sikkert antages, at Uenigheden mellem Andræ og Hall dreiede

sig om Forelæggelsen af et »Lovudkast om en forandret Postering af forskellige i Budgetterne forekommende Indtægter og Udgifter« (l. c. 1858, Sp. 16 ff., jfr. Anhang A, Sp. 1041 ff.). Om Ønskeligheden af en saadan Lov havde der alt i Rigsraadssamlingen 1856 været Tale, og særlig var af Andræ bebudet, at der vilde blive nedsat en Commission til »Undersøgelse af de mangfoldige og tildeels meget indviklede og tvivlsomme Spørgsmaal« angaaende hvad der hørte under »respective Monarchiets fælles og under de enkelte Landsdeles særlige Indtægter og Udgifter«, saaledes at der som »Resultat af denne Undersøgelse kunde fremstaae en heel ny og rigtigere Postering« (l. c. 1856, Sp. 251, jfr. 1858, Sp. 17). Faa Uger senere blev der paa Foranledning af Konseilspræsidenten, dengang Bang, nedsat en Komité, bestaaende af Delegerede fra forskellige Ministerier for — kortelig udtrykt — »nærmere at undersøge de forskellige Posteringer i de ældre Budgetter og i det foreløbige Normalreglement« (Dep.tid. 1856, S. 318), og i denne Komité var — som af Fru Andræ bemærket — »Bardenfleth Formand«.

Først efter et Aars Forløb havde Komitéen tilendebragt sin Undersøgelse og »afgav under 24. Febr. 1857 sin meget udførlige Betænkning«¹⁾. Og nu opstod da i en

¹⁾ Rigsraadstid. 1858, Sp. 18. Betænkningen er mig ikke bekjendt, idet en af Hall bebudet Omdeling af den til Rigsraadets Medlemmer ikke ses at have fundet Sted, hvori- mod disse henvistes til at gjøre sig bekjendt med den, være sig i Bureauet eller i Læseværelset (l. c. 1858, Sp. 18, jfr. Sp. 56). Af Motiverne til Lovudkastet ses imidlertid, at Betænkningen omfattede flere end 200 Sider, og at der blandt

Ministerkonference d. 9. Januar 1858 Striden om, hvem der ved Rigsraadets Sammentræden d. 14de s. Md. skulde forelægge Raadet et i Henhold til Komitéens Forslag udarbejdet »Lovudkast om en forandret Postering af forskellige i Budgetterne forekommende Indtægter og Udgifter«, enten »Konseilspræsidenten«, — omend dengang ikke Hall, men Bang — ifølge hvis Indstilling i 1856 Komitéen var bleven nedsat, eller Andræ, under hvis Omraade som Finantsminister den Art Posteringsspørgsmaal syntes nærmest at henhøre. Med sin Sky for Tal og Beregninger har Hall sikkert set med Gru paa dette Monstrum af en Betænkning og med »nogen aigreur« erklæret, at han vilde ikke have Noget med den Sag at gjøre. Ligesaa Andræ, som, omend han var en Ven af Orden og Nøiagtighed i Statens finantsielle Sager og holdt paa, at han vilde have Lovudkastet bragt frem, ligeledes bestemt vægrede sig ved at forelægge det for Rigsraadet, — »mig tilkommer det ikke«, en Vægning forsaa vidt begrundet, som Posteringsspørgsmaalet vedrørte ikke blot Finantsministeriet, men ogsaa Ministeriet for Monarkiets fælles indre Anliggender, Indenrigsministeriet for Kongeriget samt Ministerierne for Hertugdømmerne. Saa stærk jo Uenigheden mellem Andræ og Hall, at »Andræ haabede, der kunde komme en Ministercrise ud deraf«.

Uenigheden varede dog kun kort. Med sit Talent til

Forslag til Ompostering var medtaget saare ubetydelige Beløb, til Ex. blandt de »for Tiden paa det holsteenske Specialbudget opførte Poster« at overføre »Æquivalent for Brænde-deputat til en Bondefoged i Grevskabet Rantzau . . . , 8 Rd.«, som en »Udgift for Fælleskassen« (l. c., Anhang A, Sp. 1047).

at mægle og finde Udveie kunde Hall allerede Dagen efter ved et Møde sammen med Krieger hos Andræ meddele, at han havde fundet en Løsning til at undgaae alt Besvær af Lovudkastet, — »tænkt, at det var bedst, at det simpelthen bliver lagt paa Bordet, og at vi lade Rigsraadet henholde sig til Comitéens Betænkning«. Krieger fandt jo nok, at »det var noget for nemt«, Andræ maaske ligesaa, men Sagen blev dog strax væsentlig afgjort i Overensstemmelse med Halls Ønske. Alt Dagen efter Rigsraadets Sammentræden, den 14. Januar, forelagde da Hall det omtvistede Udkast, og uden nærmere at komme ind paa dets Indhold bemærkedes blot med Hensyn til Formen, »at det gaaer ud paa, at der maa blive givet Regjeringen en Bemyndigelse til at foretage de nærmere i Lovudkastet omhandlede Forandringer«. Og Forhandlingen forløb forsaavidt glædeligt for Hall, som der ikke senere blev Anledning for ham til at udtale et eneste Ord om denne Sag. Allerede under en 1ste Behandling af Udkastet foretrak nemlig Rigsraadet, fremfor at skride til en foreløbig Drøftelse af »denne meget omfattende og overordentlig vanskelige Sag«, strax at henvide den til et Udvalg, »saaledes at den 1ste Behandling udsættes, indtil Udvalgets Betænkning er bleven afgiven« (Rigsraadstid. I. c., Sp. 890—893). Mod denne Udsættelse tog Ingen til Orde, og dermed var Sagen afsluttet baade for Halls og for Rigsraadets Vedkommende, idet »Udvalgets Betænkning blev ikke afgiven og Sagen ikke kom til videre Behandling« (Oversigt over Forhandlingerne m. m. i Rigsraadets Samling 1858 A., S. III).

Saaledes undgik da Hall ved sin Behændighed yderligere at forulempes af dette skræmmende Lovudkast. Med et *requiescat in pace* stedede han det til Hvile netop

Maanedsdagen efter hin bittre Strid mellem ham og Andræ, hvorom »Klokkerne fra alle Taarne lød«, at den var ensbetydende med Ministeriets Afgang.

Uenighed mellem Andræ og Hall ang. den Erklæring, som d. 15. Juli 1858 blev afgivet til den tydske Forbundsdag som Svar paa Forbundsbeslutningen af 20. Mai, — en Beslutning, hvis Hovedpunkt var en Opfordring til den danske Regering om inden 6 Ugers Forløb at give en bestemt Meddelelse om, hvorledes den i Henhold til Forbundsbeslutningen af 11. Februar vilde ordne Hertugdømmerne Holsten og Lauenborgs Forhold indenfor Fællesmonarkiet.

Næst at henvise til den indgaaende Omtale hos Neergaard (l. c. II, S. 174 ff.) af den for Helstatens Opretholdelse saa betydningsfulde Erklæring til Forbundsdagen af 15. Juli 1858 og selve denne, saaledes som den foreligger blandt »Actstykker« l. c., 3die Samling S. 1—4, hidsættes ogsaa ved denne Leilighed, hvorledes den findes omtalt i den omst. citerede »Meddelelse til Rigsraadet«, S. 5—6.

Omtalen i denne indledes med en Bemærkning om, at »da den Kongelige Gesandt i St. Petersborg [Otto Plessen] paa sin Tilbagereise til sin Post passerede gennem Berlin, havde han en Samtale med den Preussiske Udenrigsminister [Manteuffel], i hvilken denne angav som Grund til, at man fra tydsk Side ikke kunde gaae ind paa den i Erklæringen af 26de Marts foreslaaede Forhandling*), at man derved fra Forbundets Side, i Strid med Beslutningen af 11te Februar, vilde anerkjende Fællesforfatningens Retsgyldighed for Holsteens og Lauenborgs Vedkommen-

de*). Anderledes vilde Sagen derimod stille sig, dersom den Danske Regjering besluttede sig til at forhandle om Holsteens Stilling i Monarkiets almindelige Organisation«*).

»Ligeoverfor en saa bestemt Udtalelse« — fortsætter »Meddelelsen« — »af den Preussiske Udenrigsminister, som maatte antages tilfulde at kjende ogsaa det Østerrigske Cabinets Anskuelse, og efter de Erklæringer, som af den herværende Franske og Engelske Gesandt gjentagende og med stor Styrke afgaves i samme Retning, besluttede Regjeringen sig til en Erklæring*), der kunde hæve den formelle Betænkelighed, som Forbundet nærede ved at aabne Forhandlinger om Sagens Realitet. Vel frembød der sig væsentlige Betænkeligheder ved endog kun betingelsesviis*) at gaae ind paa Betragtningen af Fællesforfatningen som midlertidig hvilende*) for Holsteens og Lauenborgs Vedkommende, og det saa meget mere som man ved en saadan Indrømmelse dog kun vilde opnaae, at Realitetsforhandlinger aabnedes. Men deels*) var det unægtelig ved Forbundets Optræden allerede bleven en Kjendsgjerning, at en ny Rigsraadsbeslutning*) for Tiden ikke som saadan kunde gjøres gjældende i Holsteen eller Lauenborg, deels*) troede man ikke at burde lade noget forsvarligt Middel ubenyttet for at undgaae Executionen, som efter alle Meddelelser var aldeles sikkert besluttet, hvis Danmark intet Skridt foretog, — navnlig naar de i Sagen ikke umiddelbart interesserede fremmede Regjeringer indtrængende anbefalede bemeldte Indrømmelse«.

»Ved Circulairdepesche af 8de Juli meddeelte Regjeringen de fremmede Hoffer den tagne Beslutning, og Danmarks Erklæring angaaende Forbundsbeslutningen af 2ode

*) Udhæv. af mig.

Mai afgaves i Forsamlingens Møde den 15de Juli*). Det udtaltes heri, at medens man ikke kunde give nogen »bestemt Meddelelse« paa Sagens daværende Stadium, vilde man for at fjerne enhver formel Betænkelighed, der kunde gjøre Forbundsdagen mindre tilbøielig til at gaae ind paa en Forhandling*), som formeentligen vilde være det eneste Middel til en mindelig Afgjørelse, være beredt til under denne Betingelse og i Overensstemmelse med Forbundsbeslutningerne af 11te Febr. og af 20de Mai Nr. 2¹⁾ at ansee Fællesforfatningen af 2den October 1855*) som værende midlertidigen ude af Virksomhed for Hertugdømmerne Holsteen og Lauenborg, saaledes at Forhandlingen mellem Delegerede*), under udtrykkeligt Forbehold af Kongens og de ikke tyske Landsdeles ukrænkelige Rettigheder, frit skulde dreie sig om den endelige Fastsættelse af Hertugdømmerne Holsteen og Lauenborgs forfatningsmæssige Stilling i Monarkiet«.

*) Udhæv. af mig.

1) Ovenanførte »Nr. 2« af Forbundsbeslutningen af 20. Mai saalydende (Actstykker l. c., S. 41—42):

»Die Bundesversammlung hat hierauf beschlossen«:

— — —

»2) der Königlich-Herzoglichen Regierung in Bezug auf die Ausführung des Bundesbeschlusses vom 25. Februar d. J. zu erklären, wie sie [die Bundesversammlung] die Auslegung dieses Bundesbeschlusses nicht anzuerkennen vermöge, welche in der Erklärung vom 26. März aufgestellt ist, vielmehr sich jede weitere Beschlussfassung vorbehalte, falls Vorgänge zu ihrer Kenntniz kommen sollten, welche mit dem Zwecke und Wortlaute jenes Bundesbeschlusses nicht in Uebereinstimmung ständen«.

Som omstaaende bemærket kunde Andræ, uanset sit Ønske om ved en Forhandling med Forbundsagen at komme til en Ordning af Holsten og Lauenborgs Stilling indenfor Monarkiet, der kunde tilfredsstillende Hertugdømmerne og de tydske Magter, ikke indgaae paa som Betingelse for slig Forhandling »die Gesamtverfassung vom 2. October 1855 als für die Herzogthümer Holstein und Lauenburg mittlerweile auszer Wirksamkeit seyend zu betrachten« (Actstykker l. c., S. 4), — et Skridt, der efter hans Overbevisning ikke vilde føre til Forsøg paa at knytte Baandet med Hertugdømmerne paany, men »som jeg — Finantsminister, dengang det Spørgsmaal forelaa — forudsaae, hvad Andre ikke vilde indrømme, maatte med Nødvendighed føre til Patentet af 6te Novbr. 1858« (ang. Ophævelsen af Fællesforfatningen for Holsten og Lauenborgs Vedkommende)¹⁾.

Med det nøie Kjendskab til Halls Ønske om »at ville gjøre Alt for at fremme en Eiderpolitik«, følte Andræ sig ligeledes forvisset om, at hvad der tilsigtedes ved denne midlertidige Ophævelse af Fællesforfatningen var ikke en Forening af et sprogligt-nationalt delt Slesvig med Kongeriget, men at knytte Slesvig som en Helhed indtil Eideren til Kongeriget. Af slig Inkorporation af Slesvig var Andræ imidlertid alt fra første Færd, da der under Treaarskrigen var udbredt Ønske om den²⁾, en absolut Modstander, i saa Henseende fuldtud samstemmende med sin Svoger H. E. Schack, der i et lille Skrift fra 1849

¹⁾ Rigsraadstid. overordentl. Samling 1863, Sp. 548; Udhæv. af mig.

²⁾ Herom henvises til Neergaard l. c. I, S. 321 ff.

»Om Slesvigs Deling« varmt tog til Orde imod Datidens falske Betragtningmaade af »Slesvig som en Enhed for sig, en Heelhed, forskjellig fra dets nordlige og sydlige Naboer«, istedetfor at erkjende, at »det Antal Qvadratmile, man kalder saa, kun indbefatter et Stykke af Danmark og et Stykke af Tydskland, hvis Grændser her støde sammen« . . . »Hvad vil man dog paavise, der skulde være fælleds og characteristisk for dette slesvigske Folk? Kan der være mere stridende Elementer, end de, der omsluttes af det Stykke Land, der fører Navn af »Slesvig« og Titel af »Hertugdømme?« Hvilken falsk Betragtningmaade har dette Navn og denne Titel dog ikke medført, og hvor vilde det ikke fremme den rette Erkjendelse, om man rev sig løs herfra, og erkjendte, at der Intet eksisterer, som kan constituere Begrebet »slesvigsk Folk« eller Staten »Slesvig«¹⁾.

I denne Forkastelse af et Slesvig indtil Eideren forenet med Kongeriget var Andræ saa fuldtud enig med sin Svoger, at man har tillagt ham »en væsentlig Andel« i dennes Brochure²⁾; ogsaa for Andræ var Eideren en Grændse, der «fra et nationalt Standpunkt kun deri er forskjellig fra Elbgrændsen, at den er et

1) Udhæv. af mig. Yderligere Citater af Schacks Brochure og med denne samstemmende Udtalelser i Ugebladet »1848« ere hidsat i »Tillæg« til vol. I af Fru Andræs Dagbøger, S. 179 ff.; jfr. S. 223 ff. og S. 240 ff. angaaende Uoverensstemmelse mellem Andræ og Krieger om Ordningen af Forholdene i Slesvig efter Ophør af Treaarskrigen.

2) C. St. A. Bille i en biografisk Skizze af Andræ i »Illustr. Tidende«, 14. Febr. 1875.

mindre Stykke af Tydskheden, man vil have indenfor Danmarks Grændse« (Schack l. c., S. 53; Udhæv. af mig). Betegnende lyder i saa Henseende Andræs Ord i Rigsraadet: »Jeg troer, at man skulde have overordentlig Vanskelighed ved at tildanne en dansk Historie, som satte Grændselinien ved Eideren; det var maaskee langt lettere at danne en, der satte Grændsen ved Kongeaen«¹).

Et lille »Tillæg« foranlediget ved en Bemærkning af Fru Hall, der ved et Besøg hos Fru Andræ d. 6. Juli 1858 udbryder: »Det gjør mig grændseløst ondt for Hall og især for mit yndige Land; naar Andræ gaaer, mister Ministeriet sit Salt«.

»Naar Andræ gaaer, mister Ministeriet sit Salt«, m. a. Ord: Sin Eiendommelighed, sin Styrke, eller som udtrykt i en Artikel i »Morgenposten« 28. Septbr. 1857, sin »ledende Tanke«, — en Artikel, der karakteriserer Andræ som den, der »har Ministeriet i sin Lomme« . . . »Den lille Hall med det store Mæglertalent staaer rigtignok paa Placaten som Nummer Eet; men det er blot for et Syns Skyld; Andræ, kun Andræ styrer det Hele. Ingen Minister skal turde gjøre noget af Betydenhed, uden først at adspørge Andræ«, og Omtalen afsluttes med, at »hans Colleger ere allesammen flinke, men overmaade svage Mænd; men han er en Character, med en Jernvillie, som

¹) Rigsraadstid. overordentl. Samling 1863, Sp. 494 (Udhæv. af mig).

kunde have gjort Danmark særdeles megen Gavn, men, som vi frygte for, vil gjøre vor Frihed og Nationalitet ubodelig Skade«, — Ja, *credat Judaeus Apella!*

Uenigheden mellem Andræ og Hall ang. Erklæringen af 15. Juli saaledes som den kom til Orde i Statsraadmødet d. 7. Juli.

Til Fru Andræs Optegnelse om det for Helstatens Skæbne betydningsfulde Statsraadmøde af 7. Juli at føie egen lille Meddelelse herom; ganske som, bortset fra Bogstaveringen af nogle Navne og nogle Udhævelser, nedskrevet af den 14aarige Dagbogskrivende, saalydende:

»Omsider, omsider«, hedder det, »synes det virkelig, som om vi skulle komme lidt paa Landet. Fader er kommen i Uoverensstemmelse med Hall og har indgivet sin Demission. Den 1. Juli kom der et Brev fra Baron Dirckinck-Holmfeld [dengang Gesandt i Paris], som Fader forresten anseer for hørende til vore bedre Diplomater, i hvilket han skrev, at Grev Walewski's Sekretair, Monsieur N. N¹), havde sagt til ham, at det vilde gjøre god Virkning, om man svarede høfligt, men dog værdigt uden Indrømmelser. Fader mente, at man naturligviis burde efterkomme dette Raad, men Hall mente noget Andet og foretrak en Note, hvori Fællesforfatningen midlertidig ophørte for Holsten og Lauenborg; Krieger stod midt imellem,

¹) Formentlig Desprez (ikke »Deprez«, saaledes som Navnet oftere, til Ex. i Statshaandb. 1858, S. 21, skrives), dengang »*Sous-Directeur*« under det franske Udenrigsministerium (*Annuaire diplomatique de l'Empire Français 1858*, S. 14).

og Fader vilde ikke give slip paa sit og opfordrede de Andre til at beholde deres Portefeuilleer. Den 6te [7de] var der Statsraad paa Skodsborg, og Kongen holdt i dette en Tale, i hvilken han blandt Andet sagde: »Da jeg i Marts 1858 gjorde den sidste Indrømmelse, da troede jeg og, at det var den sidste, men nu seer jeg, at min Regjering vil have en ny, og lad denne da blive den sidste«. Kongen opfordrede Fader til at blive, idet han sagde, at Statsraadsprotokollen jo noksom vilde vise, at han var imod Noten¹⁾, og at det jo var nok».

»Hvis man troer paa Varsler, da kan følgende lille Anecdote anføres: Da Hall havde holdt sin Tale med megen Fynd og Klem og vilde sætte sig ned med Bravour, knækkede den massive Stol aldeles, idet Ryggen gik aldeles af, og en Spids, som var anbragt i den, gav ham en lang Rift i Ryggen. Kongen sagde hele Tiden ved Taffelet til Hall: »Fronten, Hall, — Fronten Hall!«

Hvorvidt Kongen med dette »Fronten, Hall, — Fronten, Hall!« har ment Andet, end hvad Situationen med den lange Rift i Ryggen af Frakken ligefrem gav Anledning til, skal jeg lade usagt, men kunde vel tænkes, at Kongen ogsaa overfor Halls i Statsraadet beroligende Forsikring om, »at Ministeriet slet ikke vilde opgive Fællesforfatningen eller gjøre Indrømmelser lige overfor Frankfurt, Neil etc. etc.«, ogsaa i stille Sind har villet opfordre

¹⁾ Formentlig den omst. S. 58 omtalte «Circulardepesche af 8. Juli», der bebudede Regjeringens Beslutning om at ville »ansee Fællesforfatningen af 2den October 1855 som værende midlertidigen ude af Virksomhed for Hertugdømmerne Holsten og Lauenborg«.

Hall til — Ordene billedlig forstaaet — ligefrem, ærligt at tilstaae, hvad der laa bagved den tagne Beslutning, nemlig ad den Vei at imødekomme Ønsket hos Nationens Flertal om at blive befriet for den upopulære Fællesforfatning og istedetfor opnaae en Eiderstat med Slesvig i dets Helhed knyttet til Kongeriget. Saa meget mere kunde Kongen i stille Sind have opfordret Hall til herom freidig at udtale sig, som han jo længst havde betroet ham: »Jeg vil sige Dig, men det bliver mellem os, at jeg egentlig er Eider-Dansk«.

For Andræ var der — som omst. berørt — ingen Tvivl om, hvad der tilsigtedes ved den tagne Beslutning. Længst var han jo kjendt med Halls Ønske om »at ville gjøre Alt for at fremme en Eiderpolitik og tillige gjøre Avancer i skandinavisk Retning«, samt hvorledes »de liberale Blade blev instruerede af ham i samme Aand og fik Lov til at rive ned paa Andræ« for hans stædige Fastholden af den saa ildsete Fællesforfatning.

Næppe har Andræ i Statsraadet mere udførligt gjort sin afvigende Opfattelse gjældende; »han talte jo ikke for at faae Nogen over paa sin Mening, — Sagen var tilstrækkeligt uddebatteret i Ministerconferencer«. End mindre vistnok udtalt sig med mindste Vrede mod Hall; af Fru Andræs Optegnelser sees jo, at Hall og Krieger sammen med Svogeren H. E. Schack Dagen efter Statsraadet indfandt sig hos Andræ, og »Alle meget venkabelige mod hinanden, mere end ellers i den senere Tid, hvor de politiske Uenigheder tidt havde frembragt smaa Trætter mellem Andræ og Hall«. Uanset imidlertid venlig Optræden i Statsraadet har Andræ næppe Andet end foraget i stille Sind maattet spotte over det længselsfulde

Suk, hvormed Indrømmelsen om at ville betragte Fællesforfatningen som midlertidigen ude af Virksomhed for Holsten og Lauenborgs Vedkommende afsluttes i Erklæringen af 15. Juli, saalydende: »Auf Grund des tiefgefühlten Bedürfnisses einer endlichen Ordnung der gemeinschaftlichen Verfassungsverhältnisse des Gesamtstaates, in welcher die vollen Rechte Seiner Majestät des Königs in ihrem ganzen Umfange neben der Allerhöchstdemselben als Mitglied des Deutschen Bundes mit Beziehung auf die Herzogthümer Holstein und Lauenburg obliegenden Pflichten gewahrt werden, wird alsdann darauf zu rechnen seyn, dasz die interimistische anomale Stellung von kurzer Dauer seyn werde«¹⁾.

Unægtelig: *Aliud sentire et loqui*²⁾ var jo en Bebreidelse, der stundom kunde rettes mod Hall i hans politiske Optræden.

Dagen efter Afholdelsen af Statsraadet — ikke som i Reglen anført samme Dag, den 7. Juli — indgav Andræ Ansøgning til Kongen om sin Demission som Finantsminister, begrundende denne ganske kort ved, at »han med Hensyn til et Spørgsmaal af en afgjørende Betydning ikke formaaede at slutte sig til den Politik, der vil blive at følge ligeoverfor de af det tyske Forbund opstillede Fordringer«. Faa Dage senere blev Ønsket opfyldt ved Modtagelsen af Kongens Reskript, »skrevet paa Vort Slot Skodsborg, d. 10de Juli 1858«, at: »Vi give Dig hermed

¹⁾ Actstykker l. c. 3die Samling, S. 4; Udhæv. af mig.

²⁾ Ordet findes hverken i Binders eller i Büchmanns Samlinger af Ordsprog og »bevingede Ord«, og henvises derfor til *Via Appia* vol. III, S. 65.

tilkjende, at Vi ville fra Dags Dato have Dig i Naade entlediget fra det Dig hidtil allernaadigst betroede Embede som Vor Finantsminister«, — »der Austritt des Ministers Andrae« . . . »der Urheber der Gesamtvorfassung« . . . »eine principielle durchgreifende Ministerial-Veränderung«, hedder det under Forhandlinger i den tydske Forbundsdag ang. Erklæringen af 15. Juli¹⁾).

Endnu blot — i Tilslutning til de Ord, hvormed Om-
talen af Statsraadsmødet er indledet: »Omsider, omsider« . . . »paa Landet« — at blandt dem, der følte Glæde ved Andræs Afgang, var ikke mindst hans Hustru, der i Anledning af Uenigheden i Ministerkonferencer umiddelbart forinden Statsraadsmødet udtaler Haabet om, at »Hall ikke opgiver alt Sit og dermed tvinger Andræ til at blive«, og ikke mindre Sønnerne, der efter 4 Aars Sommerferier, tilbragte i »Kirsebærgangen« og i Melchiors Skolegaard, som hørte til Eiendommen, hvor de dengang boede, længtes efter at gjensee Møens Kliner og Skove.

Yderligere Bemærkninger om Andræs Bevæggrunde til at udtræde af Ministeriet i Juli 1858 og om den Glæde, der kom til Orde i den toneangivende Presse ved hans Afgang.

Ang. Andræs »Bevæggrunde« til omsider i Juli 1858 at gjøre Alvor af sit Ønske om at udtræde af Ministeriet henvises til, hvad omst. S. 57 ff. er anført om Erklæ-

¹⁾ Preuszen im Bundestag vol. III, S. 388, jfr. S. 371 (Udhæv. af mig).

ringen til Forbundsdagen af 15. Juli og dennes Vedtagelse i Statsraadmødet af 7. s. Md.; hertil at føie Bemærkninger i Fru Andræs Dagbøger om en siden Halls Overtagelse af Konseilspræsidiat (Mai 1857) stedse stigende Uoverensstemmelse mellem ham og Andræ overfor Fordringer fra den tyske Forbundsdag. Ved saa at sige hver Forhandling herom lyder i Ministerkonferencer Bebreidelse mod Andræ om »det Urigtige i hans Holden paa Fællesforfatningen og Stivhed lige overfor Frankfurt«, stundom med Tilslutning af Krieger, der ligesom Hall mente, at netop »de som Ministre godt kunde hæve Fællesstaten for Holstens og Lauenborgs Vedkommende«, — »Ingen kunde gjøre det uden de, paastod Hall«, — og kaldte Andræ »egoistisk« i hans Paastand om, at »det nuværende Ministerium, som i Alvor havde gennemført Fællesforfatningen, skulde ikke kunne eller ville kuldkaste den«.

Med Fru Andræs Bemærkninger at sammenholde, hvad der ved forskjellig Leilighed er udtalt af Andræ i Rigsraadet om, at »den uforandrede Fællesforfatning er et Vaaben, som jeg ønsker at bevare, et Vaaben, som jeg ikke finder det rigtigt at bortkaste, saalænge den Kamp, i hvilken vi befinde os, ikke er fuldstændig ført til Ende«¹⁾.

Selvfølgelig kunde denne Uoverensstemmelse i politisk Retning i Forbindelse med Beklagelse over, hvorledes Hall ogsaa paa andet Omraade — ikke mindst overfor ubeføiede Ønsker af Kongen — »sled En op ved sin passive Modstand og Lirken og Trækken i Langdrag«, ikke Andet end

¹⁾ Rigsraadstid. 1862, Sp. 1155—1156, jfr. lignende Udtalelse af Andræ Sp. 1172.

stundom medføre bitter Trætte mellem begge, saa at Andræ alt i Februar var af den Formening, »at der nu vilde komme en virkelig Dissens, som vilde føre til, at han gaaer ud, og Hall faaer Monrad eller Fenger ind istedet«.

Leiligheden lod henved $\frac{1}{2}$ Aar vente paa sig, men saa kom den i Begyndelsen af Juli ved Forhandlingen i Ministerkonferencer om Svaret paa Forbundsbeslutningen af 20. Mai: — Hall, under Paaberaabelse af, hvorledes ogsaa »alle Diplomaterne, som han daglig talte med, formanede og opfordrede til Eftergivenhed«, stemt for »ganske at føie sig, opgive Fællesforfatning, Holsten, Lauenborg, etc. etc.«, Andræ derimod, ligeledes henvisende til det Indtryk, som han havde faaet af Diplomaternes Udtalelser, i hvilke han snarere fandt det Modsatte af hvad Hall forment, »absolut fraraadende at vise en saa uværdig Lydighed ligeoverfor det tyske Bund«.

I hvilket Omfang Andræ fandt Tilslutning hos Kollegerne for sin Opfattelse, tør jeg intet Sikkert udsige om. Ifølge Fru Andræs Optegnelser synes — næst Krieger — Unsgaard og Lundbye i deres Uvillie mod denne »evige Eftergiven« at have været stemte for at slutte sig til ham, og mulig Andræ, saafremt han havde bestræbt sig herfor, kunde have vundet end flere af sine Kolleger for sin Overbevisning. I saa Henseende lyder en Optegnelse i min »Torsdagsbog« (27. Oktbr. 1877), foranlediget af Udtalelser i en »Dagblads«-Artikel af Topsøe¹⁾, saalunde:

¹⁾ Ovennævnte Dagblads-Artikel af 23. Oktbr. 1877, overskrevet »Fra Tilhørerpladsen, XV. Andræ«, er senere optaget i »Politiske Portræstudier« af Topsøe (1878), S. 30—49.

»Naar Topsøe siger, at Fader kunde have trukket Krieger, maaske Flere med sig, men at han i Virkeligheden ikke var seirsæl, men tvivlende, og derfor foretrak at gaae i 1858, saa er det aldeles rigtigt. Fader troer, han kunde have faaet saa at sige Alle med sig; men han, som i 1854 maaske var den populæreste af alle Ministrene, var i 1858, hvad enten nu gode Venner adjuvantibus eller ikke, den mindst populære. Alle hans Handlinger lagdes for Had. Havde han nu i 1858 gaaet tværtimod den almindelige Strømning, var der sikkerlig bleven en almindelig Forbittrelse, som ikke havde været til at staae imod«.

Under disse Omstændigheder maatte Andræ finde det rigtigt at afholde sig fra at vinde Tilslutning for sin Overbevisning om »en høflig, men energisk og værdig Optræden fra Danmark« overfor de i Forbundsbeslutningen af 20. Mai stillede Fordringer.

Om den Glæde, eller rettere: De Udslag af ilde-sindet Omtale, der kom til Orde i den toneangivende Presse ved Andræs Afgang som Minister, henvises særlig til en Artikel i »Dagbladet« af 10. Juli ¹⁾, i hvilken Andræ angribes ikke blot som »en doktrinær Talmænd i Stedet for Financier, og det tør haabes, at Staten ikke atter faaer en saa slet og saa upraktisk Disponent«*), men yderligere lastes for sine »lidet elskværdige personlige

¹⁾ Optaget blandt »udvalgte Artikler« af »Dagbladet«, udgivne af C. St. A. Bille i »Tyve Aars Journalistik« vol. II (1876), S. 359—363.

*) Udhæv. af mig.

Egenskaber, hans hovmodige og lidet humane Optræden« . . . »indtil det Latterlige drevne doktrinære Selvtillid«, osv. osv. — »Nok for at forklare, hvorledes Andræ« . . . »har gjort sig ilde lidt af sine Undergivne og hjertelig forhadet af den offentlige Mening« . . . »kort sagt har opnaaet at blive omtrent den mest upopulære Mand i det danske Monarki«*):

Man læse dette skjønne Eftermæle, fremkommet netop samme Dag, som Andræ modtog sin Entledigelse som Minister, yderligere smykket med en Paastand om, at Andræ »Følelse for Ansvarret bragte ham til at skubbe Alt over paa Andres Skuldre*) [mon ogsaa Fællesforfatningen med dens Etkammer, Behandlingsmaaden af Lovforslag etc., Forholdstalsvalgmaaden m. m. fristes man at spørge] ¹⁾, hvorved han tilsidst fik vort lille Lands finansielle Administration forvandlet til en fuldstændig Labyrinth«.

Næppe nogen dansk Minister istand til at rose sig af et mere smigrende Eftermæle!

I hvilket Omfang Bille har fundet Tilslutning for denne Omtale af Andræ som Fagminister, Politiker og mere menneskeligt set som Overordnet, skal jeg lade usagt, men vilde tro, at man ved en Eftersøgen af Datidens Udtalelser kunde paavise Udsagn i modsat Retning, til Ex. med Hensyn til Paastanden om Andræ som Den, der havde »forvandlet vort lille Lands finansielle Administration til en fuldstændig Labyrinth«*), en Udtalelse af Politikeren Hother Hage, der — prist af Bille bl. A. for

*) Udhæv. af mig.

¹⁾ Herom nærmere i »Andræ og Fællesforfatn. af 2. Oktbr. 1855«, S. 14 ff. og S. 119 ff.

sin »redelige Overbevisning« (Dansk biogr. Lexikon VI, S. 457) — under Behandlingen i Rigsraadet af »Forslag til Beslutninger ang. Statsregnskabet for 1855—56« fremhæver, at der »navnlig af den daværende høitærede Finantsminister har været viist en høi Grad af Sparsomhed og Dygtighed i Ordningen af de finantsielle Forhold«, fremhævende i saa Henseende, at der »i Udvalgets Betænkning« . . . »fremtræder den allerstørste Anerkjendelse, hvad der jo saa godt som aldrig er Tilfældet i en Betænkning af denne Natur«¹⁾.

Yderligere overfor Formeningen om Andræ som »omtrent den mest upopulære*) Mand i det danske Monarki« kunde henvises til en Røst i modsat Retning — rigtignok i et Vittighedsblad, men henset til saa meget Alvorsfuldt i disse »Tillæg« at turde hidsætte uden derved at vække Forargelse. I et »illustreret satirisk-politisk Folkeblad«, kaldet »Rappee«²⁾, læses netop samme Dag som Billes »Dagblads«-Artikel en Samtale mellem »Hr. Sørensen« og »Rappee« saalydende:

»Hr. Sørensen: Nu er der jo igjen Ugler i Mosen med Ministeriet.

1) Rigsraadstid. 1859, Sp. 1402—1403 (Udhæv. af mig).

*) Udhæv. af mig.

²⁾ »Rapé« siges (Salmonsens Konversationsleksikon XIV, S. 904) at være Betegnelsen for »en Slags simpel, groft kornet Snustobak«, og mulig Bladets Navn hidrører fra denne Betegnelse. Som Redaktør anføres en Broder til Forfatteren W. J. Karup, medens denne blot var »Medarbejder« (Dansk biogr. Lexikon IX, S. 102, med nærmere Oplysning om Bladet i et lille Skrift af W. J. Karup, »Mit Livs Roman«, S. 119 ff.).

Rappee: Ja vist! Hr. Andræ har faaet Bisselæder i Skoene. Han har i det sidste Statsraadsmøde fundet den ministerielle Atmosfære uforenelig med sin delicate Organismes Fordringer og har derfor sagt de samme Ord til Geheimestatsraadet, som Bonden sa'e til Frederik den Sjette.

Hr. Sørensen: Ja, hvad sa'e Bonden?

Rappee: Han sa'e blot: »Jeg vil yd!«

Hr. Sørensen: Altsaa, Hr. Andræ vil yd! Men siig Du mig, hvad er Grunden?

Rappee: Grunden er den, at den gode Oberst ikke er enig med de andre Ministre i at spille politisk Veirhane, det vil sige, at han ikke kan beqvemme sig til at gjøre Omslag og Retraiter for at holde sig i Sadlen. Desuden har han lidt mere *point d'honneur* end Hall, Krieger, Mikkelsen og Consorter, hvorfor han hellere selv forlanger sin Afsked, end han bliver, til man furer ham«.

Dog nok om hvad, være sig i Spøg eller Alvor, sagt i Anledning af Andræs Afgang som Minister, og endnu blot at bemærke, at blandt dem, der med Glæde modtog Budskabet herom, var ogsaa Bismarck, der tillige med andre Gesandter ved Forbundsdagen udtaler Forvisningen om, »dasz das jetzige Ministerium erst durch das Ausscheiden des Ministers Andrae etwas freiere Hand in der Richtung des Einlenkens erhalten habe« . . . »eine versöhnlichere Haltung der Regierung erreicht worden«¹⁾.

Til Afslutning ei at lade uberørt, at jeg ikke mindes Andræ med mindste Ord at have omtalt hverken Billes eller andre af Pressens Udtalelser om sig i Anledning af sin Afgang. Derimod foreligger i min »Torsdagsbog« en Optegnelse, ifølge hvilken Andræ med al Anerkjendelse af

1) Preuszen im Bundestag, vol. III, S. 421 og S. 423.

Topsøes velvillige Omtale af sig i det omst. berørte »politiske Portræstudie« dog bebreidede denne, »at det var høist feilagtigt, naar Topsøe fremstillede Forholdene i 1858, da Fader traadte ud, som om Fader dengang ønskede Forbundsexekution [scil. for ad den Vei at komme til en afsluttende Forhandling om Holstens og Lauenborgs Stilling indenfor Monarkiet], hvilket m. a. Ord betød Krig¹⁾. Nei! Det betød just ikke Krig, derom var der i hvert Fald fornuftigviis ikke bleven Tale²⁾; tvivlsomt endda, om det virkelig var bleven Exekution«.

1) Ordene hos Topsøe, der i Optegnelsen ere noget frit gjengivne, saalydende (l. c., Side 40):

»Danmark tilbød nye Forhandlinger med den holstenske Stænderforsamling, hvorunder der skulde gives denne Lejlighed til at udtale sig om Holstens Stilling i Danmark. Dette forkastedes af Forbundsfor­samlingen den 20de Maj, og Danmark fik Valget mellem at modtage Exekution, d. v. s. Krig, og at ophæve Forfatningen for de to tyske Hertugdømmers Vedkommende. Ministeriet vilde vælge det sidste Alternativ; Andræ vilde ikke gaa med hertil og traadte af« (Udhæv. af mig).

2) I saa Henseende hedder det i en Indberetning af 17. Juni fra Bismarck til den preussiske Udenrigsminister:

»Herr von Scheel-Plessen sagte mir, dasz es in Dänemark besonders verletzen und die Nachgiebigkeit erschweren würde, wenn die Exekutionstruppen nur von kleineren Staaten, wie etwa Hannover und Mecklenburg, ohne Betheiligung der beiden Groszmächte, gestellt würden. Diese Erwägung ist ohne Zweifel richtig, und würde es sich empfehlen, wenn an einer Expedition, bei welcher es voraussichtlich nicht zum Schlagen kommt, sondern nur in einem bundesrechtlichen Act die Fahne des Bundes gezeigt wird,

Hvorvidt der kan gives Andræ Ret i denne hans Tvivl, om en Forbundsexekution — d. e.: »En Besættelse af Holsten og Lauenborg ved tyske Tropper og en Suspension af den danske Konges Regeringsmyndighed i disse Hertugdømmer«¹⁾ — vilde være bleven Følgen, hvis Danmark havde nægtet at efterkomme Forlangendet om en Ophævelse af Fællesforfatningen for Holsten og Lauenborgs Vedkommende, skal jeg lade usagt. Herom henvises derimod til en med Datidens Begivenheder saa kyndig Forfatter som Neergaard, der uanset, at »Østerrig og Mellemstaterne med Undtagelse af Hannover kun halvt tvungne gik med til Exekutionen«, og at »selv Preussen« ... »i Virkeligheden var alt andet end ivrig for at lade det komme til det yderste«, dog formener det »utvivlsomt, at en Forbundsexekution vilde være bleven Følgen af, at Danmark« efter Modtagelsen af Forbundsbeslutningen af 20. Mai »havde nægtet videre Indrømmelser«²⁾.

mehrere Contingente, jedes in geringer Anzahl, sich betheiligten« (Preuzen im Bundestag, vol. III, S. 337; Udhæv. af mig).

¹⁾ Neergaard l. c., vol. II, S. 175.

²⁾ Neergaard l. c., vol. II, S. 175—177 (Udhæv. af mig). Forsaavidt der af Neergaard til Begrundelse af Ovenanførte henvises til »Preuzen im Bundestag III, S. 335—450 passim« bemærkes, at for mit Vedkommende, hvor kun Situationen i Forbundsdagen forinden Afgivelsen af Erklæringen af 15. Juli foreligger til Omtale, er det tilstrækkeligt at henvise blot til l. c., S. 326—363 passim; og kunde blandt Udtalelser af Bismarck i dette Tidsrum være at hidsætte en karakteristisk lille Bemærkning om, hvorledes han, samstemmende med Andræ i Forargelse over denne »evige Eftergiven«, formente, at

For Rigtigheden af Neergaards »utvivlsomt« i Mod-sætning til Andræs »tvivlsomt« synes unægtelig at tale, at skjøndt Danmark i Erklæring til Forbundsdagen af 15. Juli stillede sig imødekommende overfor dennes Forlangende ved at bebude en midlertidig, omend betinget Op-hævelse af Fællesforfatningen for Holstens og Lauenborgs Vedkommende, afværgede denne Imødekommen dog ikke, at Forbundsdagen i sit Svar herpaa af 12. August besluttede, at Danmark under Trusel med Exekution skulde opfordres til at afgive nærmere Erklæring om, hvorvidt ogsaa andre paaankede Love og Anordninger end Fællesforfatningen vilde blive sat ud af Kraft for Hertugdømmernes Vedkommende, og denne Exekutionstrusel blev fremsat uanset, at man i Forbundsforsamlingen ikke var uvidende om, at en Forbundsexekution, — m. a. Ord en Besættelse af Holsten og Lauenborg ved tyske Tropper — ingenlunde vilde blive modtaget af Befolkningen i Hertugdømmerne som en kjær Foranstaltning, tvertimod: —

Svaret paa Forbundsbeslutningen af 20. Mai vilde foreligge affattet, indberettende herom d. 30. Juni til den preussiske Udenrigsminister:

»Ich kann kaum glauben, dasz Dänemark alsdann gar keinen [keine] oder eine auf den ersten Blick offenbar unzureichende Erklärung abgeben sollte. Nach der ganzen Haltung der Dänischen Politik ist ein derartiges abkürzendes Verfahren von ihr nicht zu erwarten. Es läszt sich vielmehr annehmen, dasz sie ein ziemlich umfangreiches, vielleicht sogar mit Concessionen ausgestattetes Elaborat liefern werde« . . . »und welches in einer unklaren und geschrobenen Fassung neue Vorwände gewähren kann, um die Nachgiebigkeit Dänemarks bei den auszerdeutschen Cabinetten zu rühmen« (l. c., S. 350; Udhæv. af mig).

»Einer der hervorragendsten Führer der Opposition in Holstein«, meddeler Bismarck den preussiske Prindsregent, »schrieb mir in diesen Tagen: Wenn Sie uns 1000 oder gar 4000 Mann ins Land schicken, so werden Sie uns Speck und Brod theuer machen, aber verfassungsmässige Zustände werden Sie uns damit noch nicht schaffen. Die militairische Occupation der Herzogthümer kann Ehren halber und als weiteres Exekutionsmittel demnächst unvermeidlich werden, aber sie hat viele unwillkommene Seiten«¹⁾; blandt »unwillkommene Seiten« ogsaa den, at Ruslands, Englands og Frankrigs Gesandter nys havde indfundet sig hos Bismarck, og »diese Herren erklärten sich beauftragt, nach allen Kräften dahin zu wirken, dasz der Bund die Antwort [af 15. Juli] nicht für ungenügend erkläre, dieselbe vielmehr als Basis der Unterhandlungen benutze und weiter ausbilde«²⁾.

Dog, trods Alt — »die Exekution eine undankbare Aufgabe zu lösen« — et *stat pro ratione voluntas* synes alt da at være foretrukket af Bismarck.

Dette lille »Tillæg« foranlediget af en Bemærkning af Fru Andræ (Februar 1859) saalydende: »Siden Andræ gik ud af Ministeriet, beskæftiger han sig meget med Mathematik, Geodæsie. Hans Mening er bestandig, at Intet kan gjøre et Menneske saa lykkeligt som en Videnskab, især Mathematiken«.

Ogsaa for sin Glæde ved Mathematiken maatte Andræ stundom høre ilde Ord af sine Velyndere i Pressen.

¹⁾ Indberetning fra Bismarck af 4. August (Preuzen im Bundestag III. S. 397; Udhæv. af mig).

²⁾ Indberetn. fra Bismarck af 14. Juli (l. c., S. 368; Udhæv. af mig).

I saa Henseende hedder det i et »parlamentarisk Stjernebillede, XIX Andræ« af »Zodiacus« i Ugebladet »Nær og Fjern«, 14. Februar 1875: »Havde han fundet en Formel, som han i sin Overbevisning ansaa for rigtig, saa skulde Tingene, hvad enten de vilde eller ej, rette sig efter den« . . . »Med en lille Omskrivning af Juristernes bekendte Motto, kunde han have taget til sit Valgsprog: *Fiat mathesis, pereat mundus*. Det Valgsystem, som er knyttet til hans Navn, og som maaske en Gang vil gjøre det berømt, var en doktrinair-mathematisk Spændetrøje« (Udhæv. af mig), — m. a. Ord: En Tvangsforanstaltning, en Tilsidesættelse af Vælgernes Adgang til frit at udøve deres Valgret.

Unægtelig forbauses man over slig Miskjendelse af en Valgmaade, om hvilken Opfinderen selv har udtalt, at »den Maade, hvorpaa han benævner denne Valgmaade i Modsætning til det ganske vist ikke kjærlige Navn, hvormed man har søgt at stemple den som »Minoritetsvalg«, stedse har været som »frit Valg«. Thi dette er Sandhed; dette er den eneste frie Udførelse af Valgene, som man kan faae«¹⁾ Og om man — in mente Ordet: *Autor laudat opus* — skulde afvise denne Opfinderens egen Dom om sin Valgmaade, henvises til Den, der hyldes som »*le plus éminent des théoriciens de la représentation proportionnelle*«, Genferfilosofen Naville, der gjentagende udtaler om Andræs »*représentation personnelle, réalisée par le procédé des suffrages éventuels*« . . . »*c'est, pour les individus, le maximum possible de liberté électorale*« og »reducerer alle

¹⁾ Forhandl. paa Landstthinget 1866—67, Sp. 1574 (Udhæv. af mig); nærmere i Mindeskriftet, »Andræ og hans Opfindelse Forholdstalsvalgmaaden«, bl. A. S. 181—184.

Paastande om Indskrænkning i Valgets Frihed til ikke at være Andet end, hvad ligefrem følger af Valgrettens egen Natur som en kollektiv Handling, — *cette nécessité, qui résulte de la nature des choses*¹⁾.

Dog, jeg skal selvfølgelig ikke ved denne Leilighed nærmere komme ind paa det meget, der er sagt om Udfindelsen af en Valgmaade, der saaledes som Andræs hævder Valgets Charakter som fri personlig Handling og forhindrer en Vælgers Stemme fra at gaae til Spilde derved, at der tillægges ham en subsidiær Stemme — *»le procédé si ingénieux des substitués*»; herom henvises til hvad indgaaende er omtalt i »Andræ og hans Opfindelse Forholdstalsvalgmaaden, et Mindeskrift i Anledning af 50 Aars-Dagen for Forholdstals-Valgmaadens Indførelse«, 1905, og dettes Fortsættelse fra 1907.

Et Brev fra Krieger under hans Reise i Eftersommeren 1862 over Sachsen og Bayern til Paris, hidsat til Oplysning om, at der ligesaalidt i dette Brev som i Fru Heibergs »Et Liv gjenoplevet i Erindringen« findes Noget til Bekræftelse af en omst. berørt Udtalelse til Andræ om, at »Krieger ganske bestemt var reist efter Fru Heiberg«.

Brevet, i hvilket nogle Ord ere vanskelige at læse, ogsaa af dem, der ere kjendte med Kriegers lidet tydelige Haandskrift, saalydende:

Nürnberg d. 23. August [1862].

Kjære Andræ!

Det var meget ubesindigt af Dem at opfordre mig til at skrive, thi her seer De Følgen, og nu kan De ikke slippe

¹⁾ Mindeskriptet, S. 8 og dettes Fortsættelse, S. 123—124.

for snarest muligt at skrive til Paris. Maaskee finder De det fremdeles ubegribeligt, at jeg kan forlade Kbhvn eller Strandveien. Betänk imidlertid, at denne Ubegribelighed har viist sig hvert Aar i de sidste Decennier, undtagen de Aar, da jeg var forhindret ved eet eller andet Ministerium. Saaledes vil De, med sædvanlig Skarpsindighed, vel indsee, at denne Bevægelighed har en dybere Grund, og skulde De mene, at min høie Alder maatte lægge Baand paa mig, da beder jeg Dem atter betænke — hvad jeg ellers ikke holder af at indlade mig videre paa — at hjemme kan jeg ikke lade være at læse, men mine Øine taaler ikke den evindelige Læsen. Skulde De nu endvidere finde det utilladeligt, at De skrives til fra Nürnberg, saa siger jeg atter: Betänk, at jeg er en Isbjørn — — Da jeg stod ved Rubicon [d. e.: Overveiende, hvorledes Reisen gennem Tydskland til Paris skulde lægges], var det meget varmt. Jeg havde opholdt mig en Uges Tid i Fyen (hvor Fætter, der havde det meget godt, hilser), Flensborg og Slesvig (hvor de Militære have det forbistret godt); jeg vovede da ikke at gaae lige til Paris, hvor August Maaned i Reglen er forfærdelig; jeg bedroges derhos af det Haab, at Deputeretkammeret vilde gjøre mig den Fornøielse at holde nogle militære Festforestillinger. Det tyder desværre tildels paa Forlig; dog stoler jeg endnu paa, at den preussiske General Hansen skal være stærkere, end den preussiske Sponeck. Af Kammerforhandlinger blev der nu Intet i Berlin, men jeg var der nu engang, og undgik paa denne Maade ogsaa de 500 hvidklædte Pigers Opstand i Hannover. Derpaa var jeg i Dresden og kommer ventelig i Aften til München. Det er en stor Behagelighed at reise lidt sildigere end den sædvanlige Ferietid; imidlertid maa De ikke troe, at jeg ikke har truffet Danske, men jeg stoler paa Deres ubetingede Anerkjendelse, naar jeg beretter, at jeg med Heltemod har unddraget mig enhver Fristelse. Paa Toget fra Hamborg til Berlin var der Danske i Coupeen bag mig og foran mig; jeg vedligeholdte mit

Incognito; i Berlin blev det ved en Hilsen; i Dresden forbød mine Grundsætninger mig at svare paa Tydsk, da en Dansk tiltalte mig paa Tydsk; men den jydsk Proprietarius var for langsom til at følge mig. Her i Nürnberg mødte jeg, da jeg steg ud af Jernbanen, den indstigende Bogtrykker Schultz. Kun igaar Aftes, da jeg igjennem en tydsk Tale i Sebalduskirken troede at skjønne den ædle Bergensiske Røst — den smukkeste, veed De, i alle tre Nordens Riger — og samme Mand senere paa Pladsen udenfor søgte en Oplysning hos mig, der gik med min røde Bog, — svarede jeg freidig: »De er ikke tydsk!« — »Nei, jeg er fra Bergen«, og den fornuftige Mand gjengjældte da Complimenten med at sige, at han i Kirken havde antaget mig for en Dansk efter mit Physiognomie at dømme. De begriber, at jeg indlod mig lidt med denne brave Mand, der kom fra Paris.

Hvorfor var Napoleon saa taus den 15de? Bliver saa Toldforeningen sprængt ved det fransk-preussiske Handelsforbund? Hvorledes gaaer det i Mexico? Og hvorledes gaaer det hjemme? Betænk, at naar jeg engang kommer til Paris, har jeg i 8—14 Dage aldeles Intet hørt hjemmefra, ikke seet danske, knap tydske, endsige franske Aviser! Hvilken Rigdom af Efterretninger vil De da ikke kunne meddele mig? Har Preussen endnu ikke svaret os? Hvad siger Bülow [Bernhard] om Østerrigs og Medforbundnes Forslag til Forbundsret og Forbundsdelegerede?

Selve Nürnberg maa De ellers ikke foragte. Jeg foretrækker Sydtydskerne for Nordtydskerne, og de gamle Tydskere for de nymodens. Nürnberg er en gammel, sydtydsk By. Men iøvrigt finder jeg, efter nu i to Aar at have seet Italienerne, Tydskerne ubegribeligt grimme, saa stygge, at det næsten er moersomt. Hvor kan De holde med Tydskerne mod Italienerne? Det er jo Høiforræderi mod alle Guder og Gudinder!

Jeg haaber, at Deres Frue, hvem jeg beder Dem bringe min ærbødigste Hilsen, befinder sig bedre. Deres unge Sønner ere vel hjemkomne glade og fornøiede fra deres første Udflugt; jeg ønsker Dem, at de maa have det fortræffeligt og med Lyst kaste sig ind paa Retsstudiet nu ved Semestrets Begyndelse.

Hvis De ikke har glemt, hvorledes et Brev bliver skrevet paa en flygtig Reise, saa har De nu faaet ny Bekræftelse derpaa, men fordi denne Hilsen er let og flygtig, derfor er det Sind, hvoraf den udgaaer, ikke af samme Charakter ligeoverfor Dem.

Hils Hallus [Hall] og sig ham, at vil han ikke have Spektakler mellem de Civile og Militære i hans Land Holsteen, maa han stramme Tøilerne noget. Rendsborgerfesten har gjort Bybefolkningen reent vild; det er omtrent som 1851 og 1848.

Deres hengivne

Fr. Krieger«.

Efterat daværende Departementschef i Udenrigsministeriet, Geheimelegationsraad P. Vedel, i Oktbr. 1861 var bleven gift med H. E. Schacks Enke, Fanny Vendela, f. Hebbe, aflagde han og hans Hustru jævnlige Aftenbesøg hos Andræs, og Besøgene var til Glæde ikke blot for Forældrene, men ogsaa for Sønnerne, der opmærksomt paahørte alt det Morsomme, som Vedel, naar han kom ind med Andræ til The i Dagligstuen, kunde fortælle fra Diplomaternes Verden.

»Der er mere Piquant«, lyder en Optegnelse i min »Torsdagsbog«, »i de Vedelske Beretninger end i Torsdags-samtalerne. Vilde Bappe [Andræ] blot lade være med at fortælle saa meget sine egne Anekdoter og pumpe Vedel

lidt mere inde hos os ved Aftensbordet, kunde vi faae adskillige snurrige Skizzer fra ham.

Onsdag 27. Febr. 69 var han og Tante Fanny hos os. Vedel fortalte da rigtig morsomt om den Opsigt, Haxthausens Mission til Constantinopel havde vakt paa Grund af rent tilfældige Begivenheder¹⁾. Haxthausen beder om Tilladelse for nogle private Forretningers Skyld at lægge Veien om ad Paris, faaer Ja; bliver imidlertid syg i Paris og kommer først efter et længere Ophold dér ned til Constantinopel. Den græske Gesandt, Delyannis, rykker ud ad den ene Port som Haxthausen rykker ind ad den anden. H. leier for vore smaa Pengemidler Delyannis' Leilighed. Diplomaterne i Constantinopel see spørgende paa hinanden: »Hvad betyder det? Danmark har nu i lang Tid ikke havt nogen særlig Afsending her; saa kommer der En, der har lagt Veien over Paris og opholdt sig dér i længere Tid, kommer netop nu, da Delyannis drager bort, flytter ind i hans Leilighed«, etc. Haxthausen skriver tilbage: »Det er mageløst, hvor jeg feteres: Alle Stormagternes Gesandter flokkes om mig, hver Dag har jeg Besøg af

¹⁾ Efter hvad meddelt mig blev daværende Cancellist i Udenrigsministeriet, Kmjkr. F. F. Haxthausen, i Oktober 1868 afsendt herfra til Constantinopel for at træffe Forberedelse til en Ordning af en diplomatisk Forbindelse med Tyrkiet. Først i Begyndelsen af Decembris ankom Haxthausen til Constantinopel, og Forholdene i Tyrkiet vare da meget urolige, idet det trak op til en Krig mellem Tyrkiet og Grækenland, der understøttede en Opstand af de Christne paa Kreta; Tyrkiet kaldte sin Gesandt i Athen tilbage og sendte Grækenland et Ultimatum, hvornæst Krigen mellem begge Magter syntes uundgaelig (nærmere herom i Meyers Konversations-Lexikon, 6. Auflage, VIII, S. 316).

Ignatieff [Ignatijev, dengang Ruslands Gesandt i Constanti-nopel], som søger at fritte mig ud om Allehaande. Skal jeg aflevere mine Creditiver til Storviziren?« — »Nei, for Guds Skyld, kom hurtigst mulig hjem og skaf os ingen Bryderier«. Haxthausen er en skikkelig Fyr, som næppe vilde kunne væрге sig mod at tage de Græske i Constanti-nopel under Armene efter bedste Evne. »Hvad [spørges der ham af Udenrigsministeriet] skriver Ignatieff til St. Petersborg?« — »Danmark sendt en overordentlig Gesandt til Constantinopel, der har havt Conferencer i Paris; en meget fin Diplomat, af hvem jeg Intet kan udfritte«. —

Ogsaa om fremmede Magters her ansatte Diplomater knnde Vedel fortælle morsomme Smaaanedoter, til Ex. om Andræs nære Bekjendt fra Athenæum, Dotézac¹⁾, der efter at have været Frankrigs herværende Gesandt siden 1848 kaldtes tilbage til Frankrig i Juli 1869. Om hans sidste Ord ved Afreisen hedder det i min »Torsdagsbog« saalunde:

»Vedel fortalte fornylig en ret karakteristisk Historie om Dotézac, der viser hans Nærighed, hans økonomiske Sands i et komisk Lys. Da han skulde herfra efter sin Afskedigelse som Gesandt og havde solgt sine fleste Ting, var der endnu en Plet-Kaffekande med Bakke tilbage. Den tilbød han Vilsoët — den franske Translatør — for 50 francs. Vilsoët bad om at laane den for at indhente sin Families Raad i Sagen, spurgte underhaanden i en Butik om dens Værdi, og da han hørte, at den overalt i ny Tilstand kunde faaes for en Snes Daler, leverede han den tilbage til Dotézac med Bemærkning, at han desværre ikke saae sig

¹⁾ Nærmere omtalt i Biografien om Andræ, vol. II, S. 21.

istand til at købe den. — Faa Dage efter kommer Afreisen; corps diplomatique, Gesandtskabspersonalet — derunder Vilsoët — og talrige Andre møde paa Banegaarden for at sige Dotézac et sidste Farvel. Meget rørt Stemning, — Dotézac river sig med Møie løs fra alle sine Kolleger og Venner, endelig piber Toget. For sidste Gang strækker Dotézac sig ud af Coupévinduet; Alle styrter til for at høre hans endelige Afskedsord. Dotézac vinker ad Vilsoët og raaber, idet Toget bruser afsted: »*Vous l'aurez pour vingt francs!*«

Om nu Afreisen fra en By, i hvilken Dotézac havde været bosiddende som Frankrigs Afsending i over 20 Aar, er gaaet for sig ganske saaledes som i Anekdoten dramatisk fortalt, skal jeg lade usagt; i Datidens Aviser ei fundet Afreisen omtalt.

RETTELSER.

S. 79. Rigtigt nok, at der hverken i Fru Heibergs »Et Liv gjenoplevet i Erindringen« eller i det omst. S. 79—82 hidsatte Brev fra Krieger findes Noget til Bekræftelse af en Paastand om, at »Krieger ganske bestemt var reist efter Fru Heiberg«, der fra Begyndelsen af Juli til sidst i August 1862 opholdt sig i Marienbad.

Efter hvad godhedsfuldt meddelt mig foreligger derimod blandt Breve fra Fru Heiberg til Krieger under det nævnte Ophold i Marienbad et af 8. August 1862, saalydende:

»8. August.

Det falder af sig selv, at hverken De eller jeg taler til Nogen om, at vi mødes, efter al Sandsynlighed i München. Det er et Tilfælde, som fører os sammen, at det ikke er saa, er en lille Hemmelighed imellem os. Jeg saae helst, at De tog ind i de Fire Aarstider og jeg i Hotel Haward. Skulde jeg ikke blive modtaget her, skriver jeg strax et Par Ord og lægger ind paa Posthuset, poste restante, for at underrette Dem om, hvor jeg er at finde. Er det ikke saaledes rigtigst? Jeg haaber, at dette lille Münchener Ophold skal sætte Liv og Levnet ind i mig igjen. Hvad videre man kunde ville foretage, kan jo, som De siger, aftales paa Stedet. . . .«¹⁾.

¹⁾ Brevet gjengivet saaledes som det foreligger i et Skrift »Johanne Luise Heiberg og Andreas Frederik Krieger, en Samling Breve 1860—1889, udgivet af Aage Friis og P. Munch«, vol. I, S. 135—136.